

Guldkant och hälsofara

Om socker och barn i Vi föräldrar och Kamratposten 1969-2005

Barbro Johansson

CFK-RAPPORT

2005:07

Handelshögskolan
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

CFK

Ett stort tack till Wilhelm och Martina Lundgrens Vetenskapsfond
som tillhandahållit de ekonomiska medlen för projektet.

Innehåll

Kapitel 1 Inledning	3
Aktörsnätverk	7
Kapitel 2 Det onda sockret	8
Tandmarodör, energikälla, fetmaorsak	12
Socker och samhällskritik	15
Generationskritik	16
Socker och kemikalier	19
Sockret blir allt ondare	22
Kapitel 3 Det goda sockret	26
Den söta gemenskapen	27
Socker som njutning	31
Godiskompetens och matlust	33
Sött blir slisk – njutning blir vämjelse	37
Kapitel 4 Avslutning	43
Referenser	47

Kapitel 1 Inledning

2005, när den här rapporten skrivs, pågår en intensiv diskussion i media, bland politiker och allmänhet, om ökningen av barnfetman, som beskrivs som epidemisk. Den ena larmrapporten avlöser den andra. På bara 20 år har antalet överviktiga barn i Sverige fördubblats (www.sos.se, Jansson 2004). En rad faktorer sägs ligga bakom, vilka alla handlar om att barnen får i sig mer energi och att de inte gör av med tillräcklig energi, alltså felaktig mat i kombination med för mycket stillasittande. När det gäller kosten har under lång tid fettets uppmärksammas. Det finns ett stort utbud av fettsnåla produkter i handeln och vi har lärt oss att skära bort synligt fett från köttet, koka och ugnsbaka istället för att steka och att skrapa smörgåsen, så fettlagret blir minimalt. De senaste åren är det framför allt sockret och dess konsekvenser för hälsan som har hamnat i fokus, och det har snabbt skett förändringar på både utbuds- och konsumentensidan. Företag marknadsför produkter med låg sockerhalt, skolor tar bort söta produkter från skolkaféerna och förskolor och fritidshem byter ut bullar, kakor och nyponsoppa mot smörgåsar och frukt till mellanmålet. Som alltid när en fråga hamnar i hetluften är det lätt att få intrycket att diskussionen är ny, att problemet inte uppmärksammas förut. Så är dock inte fallet. Socker har länge varit vår följeslagare, inte bara i mathållningen, utan också i debatten, om än argumenten varit olika och alarmeringsgraden mer eller mindre hög.

För den här studien har jag valt två tidskrifter, Vi Föräldrar och Kamratposten, och undersökt hur de har skrivit om socker under perioden 1969-2005, med nedslag vart fjärde år. Från början var min tanke att studera allt vad som skrivits om barn och mat under de här åren. Men allt eftersom materialet hopades på mitt skrivbord insåg jag att detta var en alltför stor uppgift för den begränsade tid jag hade till förfogande. Jag valde därför att koncentrera arbetet på en företeelse som har varit aktuell under hela perioden och som såg ut att kunna erbjuda många intressanta infallsvinklar. Valet av tidskrifter styrdes av att jag ville få tillgång till både barn- och föräldraperspektiv och att jag ville studera en längre tidsperiod. Vi Föräldrar började ges ut 1969, medan Kamratposten (tidigare Folkskolans barntidning), utkommit ända sedan 1892. Vi Föräldrar är en kommersiell tidskrift (innehåller reklam) som framför allt vänder sig till föräldrar med barn i åldrarna 0-6 år. Artiklarna berör alla aspekter av föräldraskapet; praktiska, psykologiska, pedagogiska och sociala. Läsaren tilltalas, som namnet på tidskriften anger, med ett ”vi”, ett perspektiv inifrån föräldraskapet. Expertis i form av barnläkare, psykologer, näringsexperter, pedagoger m.fl. framträder i såväl artiklar och notiser som frågespalter. Kamratposten vänder sig till barn i åldrarna 8-15 år. Sedan 1970 är tidskriften reklamfri. Den har en uttalad inriktning mot läsarnas egna liv och erfarenheter. Dels finns dialog mellan läsare och mellan redaktion och läsare, dels tar artiklarna ofta, om inte alltid, utgångspunkt i frågor som läsarna väckt. Sedan 1960-talet har tidskriften ett samhällsorienterat innehåll, där aktuella frågor, framför allt det som på något sätt berör barn, tas upp. Innehållet består förutom artiklar och nyheter, av insändarspalt,

frågespalt, information om musik och film, roliga historier, pyssel, tips och recept. Tidskriften säljs inte i butiker utan enbart genom prenumerationer.

De båda tidskrifterna behandlar matfrågor tämligen olika. Materialet i Vi Föräldrar är betydligt större än i Kamratposten. I Vi Föräldrar finns kostförslag för olika åldrar, recept, artiklar om matbudget, ätproblem och allergier samt granskning och information om olika produkter. Annonserna handlar ofta om livsmedelsprodukter. I Kamratposten är ämnet mer sparsamt förekommande. I de tidigaste årgångarna är det mest recept, någon enstaka fråga om hur man odlar jordnötter eller hur man gör negerbollar samt insändare om skolmaten. Efterhand tillkommer kort matinformation i notisform. Skolmaten och skolmatsmiljön är ett tema som återkommer under hela perioden, ett annat är glädjeämnen och problem i matsituationerna därhemma. Etiska aspekter på mat finns också med; om det svenska överflödet och u-ländernas brist på mat, och – framför allt i de senare årgångarna – frågan om djurhållning och köttätande (jfr Johansson 2004). Sockerprodukter behandlas i båda tidskrifterna både separat och som delaktigt i vidare sammanhang. Nyheter som publiceras i de båda tidskrifterna har mer eller mindre förankring i samtida etablerad vetenskap. Källorna som uppges kan vara myndigheter, forskare, läkare, dietister m.fl.

Generellt kan sägas att uppfattningar om vad som är nyttig och onyttig föda är densamma under hela undersökningsperioden. Även om det finns märkbara tendenser som visar på attitydförändringar i materialet, så finns också ett huvudstråk, som mer eller mindre flitigt trampas upp under perioden. Socker representerar, tillsammans med fett, genomgående ”ohälsosam föda och ohälsosamt ätande”. Det kan ses närmast som en ”svart låda” (Latour 1998), en överenskommen sanning, som ingen ifrågasätter, att både barn och vuxna tenderar att få i sig för mycket socker, för mycket och fel sorts fett, för lite fibrer och för lite frukt och grönt samt att fördela energiintaget felaktigt under dagen. Några citat från olika tillfällen under perioden visar livskraftigheten hos denna övertygelse:

Bristfälliga morgonmål, smörgås och mjölk och saft och bullar i många småmål på bekostnad av kött, fisk och grönsaker i två huvudmål. För mycket fett och socker – det här är tendenser i svenska förskolebarns sätt att äta. (VF 3/73)

[O]lika undersökningar har visat att många barn får betydligt sämre mat från ettårsåldern när de går över till familjens vanliga mat. De får i sig för mycket socker och fett, för lite grönsaker och frukt. (VF 2/81)

Sju mellanmål och inte ett enda riktigt mål mat. Ja, så dåligt kan svenska barn äta. /.../ Mellanmålen får en allt större betydelse. Det är inte bra, för de är ofta både näringsfattiga och alltför feta och söta. /.../ Ett bra mellanmål är lättmjölk med

smörgås eller frukt. Mellanmålet ska vara så litet, så att barnen inte är mätta när maten ska serveras. (VF 9/85)

”En bulle här, en glasspinne där, läsk och godis i en strid ström och till slut en nästan orörd middag kvarlämnad på tallriken. /.../ Med dålig kost menar man egentligen oftast för lite fibrer och mineraler eller för mycket socker och fel sorts fett. (VF 3/89)

Alla äter för mycket fett utom de minsta barnen. Alla äter för lite fibrer. Barn och kvinnor äter mycket socker. Barn och ungdomar dricker mer mjölk, fil, läsk och saft än vuxna. De äter också mer pasta och glass. (VF 7/93)

År efter år upprepas i Vi Föräldrar att man ska vara sparsam med socker och fett och se till att barnen får tillräckligt med fibrer. Det avspeglar allmängiltiga svenska uppfattningar. Hushållsvetaren Christina Berg (2002) refererar till svenska undersökningar som visar att experter och allmänhet är överens om att en fettrik och fiberfattig föda är ohälsosam, samtidigt som man överskattar hälsosamheten i sin egen mathållning (ibid:27f, även Nordic Nutrition Recommendation 2004, Livsmedelsverket 2005). Ibland kan materialet dock ge information om undersökningar som gjorts och som tar spjörn mot tidigare undersökningar eller mot konventioner. I en notis i Vi Föräldrar 1989 sägs t.ex. att potatis länge har haft ”dåligt rykte som något som helst bör undvikas av den som vill hålla sig smal men numera vet vi att detta är helt fel.” (VF 11/89). 1973 sägs att läsk är dyrt kolsyrat, sockrat och färgat vatten och att socker och syra fräter på tänderna (VF 6-7/73), men 1981 konstaterar man tvärtom att läsk varken är skadligt eller nyttigt (VF 7-8/81). Från det att lättmjölken introduceras 1969 framhålls den i Vi Föräldrar som det bästa alternativet men det råder delade meningar om det är vid ett eller tre års ålder barn bör börja med lättmjölk och 1993 förespråkar en skolöverläkare standardmjölk för alla växande barn (VF 4/93). Den på senare år populära, men också ifrågasatta, ”stenåldersmaten”, som innehåller mycket kött och grönsaker men ingen mjölk och säd, presenterades i Kamratposten redan 1985 (KP 13/85).

Vad gäller fett är det vanligast att man förordar fleromättat fett framför mättat¹, men här finns flera undantag. Dels rekommenderas dagligt intag av mjölk, trots att den innehåller mättat fett, dels finns olika åsikter om fettets farlighet, allt från att fett generellt anses dåligt till att man i en artikel om bordsfetter i Vi Föräldrar skriver att både mättat och omättat fett har bra och dåliga egenskaper (VF 9/93). Det råder också delade meningar om huruvida fett eller sockret är den största orsaken till ohälsa. Även om båda faktorerna finns med genomgående, är det en tonvikt på sockrets skadliga effekter

¹ Idag talar man hellre om omättat fett kontra mättat fett, inklusive transfetter. Transfetter nämns första gången i materialet i Vi Föräldrar 2/05).

under början och slutet av perioden, medan fettets hamnar mer i fokus från slutet av 80- till slutet av 90-talet. Medie- och kommunikationsvetaren Helena Sandberg, som studerat representation av övervikt i dagspress 1997-2001 skriver att socker och fett under denna period utkämpade en slags duell om vem som var skyldig till övervikt (Sandberg 2004:182). Från dagens perspektiv ser det ut som att sockret har avgått med en åtminstone tillfällig ”seger”.

1969, det år som den här undersökningen startar, introducerades inte bara lättmjölk utan också en annan banbrytande produkt: osötad barnvälling. Den införs samtidigt av de båda dominerande barnmatsproducenterna Findus och Semper, och Vi Föräldrar kommenterar:

Eftersom man på allt sätt bör undvika att vänja småbarn vid den söta smaken, är de nya vällingarna absolut att föredra. Sockret är ju som bekant tändernas värsta fiende, och det är i småbarnsåren som smaken för det söta grundläggs. (VF 9/69).

36 år senare, 2005 är socker också ett hett ämne. Nu uppmärksammas framför allt det socker som smyger sig in genom den industrilagade maten. I 35 år hade barnmatsfabrikanterna sålt sin osötade välling, samtidigt som de fortsatt tillsätta socker i många andra produkter. Men så hände något: ”Det pågår en sockersanering av barnmaten i Sverige. Efter Vi Föräldrars larm förra året har mängden tillsatt socker minskat i välling, gröt, puréer och drycker. Från i höst är det nästan bara Nestlé som tillsätter socker i barnprodukterna.” (VF 8/05). Ett par nummer senare får vi veta att även Nestlé nu beslutat att följa efter de andra och utesluta socker ur sina barnprodukter.

Men socker handlar inte bara om hälsofara. Sötsaker, godis, snacks, efterrätter, kakor och tårta är förknippade med fest och samvaro, det är mysigt, trevligt och – gott. Den positiva sidan av sockerkonsumtion möter vi också i de båda tidskrifterna. Framför allt finns en rad exempel på sockerglädje i annonser, men också i artiklar, notiser, recept och insändare. Under perioden har Kamratposten flera gånger godsaker som önskebild, 1985 är det nyårsdrinkar, 1993 glasstrut och 1997 godis. Tecknade serier, deckargåtor och roliga historier i Kamratposten har inte sällan mat och godis som tema. Tårta presenteras i båda tidningarna som ett självklart inslag på barnkalaset och i varje decembernummer av Vi Föräldrar får vi tips om hur familjen kan samlas och tillverka sitt eget godis till jul. En annan iakttagelse är att kombinationen socker och barn tas för given. Föreställningen att barn tycker om sötsaker och att det är ett ämne som intresserar barn är en lika försluten svart låda som den som innehåller sockrets ohälsosamma effekter.

Aktörsnätverk

Att det är människor som agerar genom att köpa, tillaga, servera och äta mat är ett självklart faktum. Men för att kunna agera är vi beroende av ting, teknologier och organisation. Ett barn som köper en glass i kiosken kan göra det tack vare ett omfattande nätverk bestående av olika aktörer. Grädden i glassen har producerats av *kor* hos en *mjölkbonde*, utvunnits med hjälp av en *mjölkningensanläggning*, transporterats på *vägar av tankbil* till ett *mejeri* där grädden separerats från mjölken, transporterats vidare till en *glassfabrik* och blandats med andra ingredienser. Glasspinnen har formats och förpackats med hjälp av *maskiner*, transporterats i *frysbil* till butik och förvarats i *frysdisk*. Sockret och de andra ingredienserna har haft sina respektive vägar fram till kunden, hela vägen beroende av människor, maskiner, transportmedel, energi, logistik och infrastruktur. Kunden, barnet, har *pengar* att handla för, kanske tillhandahållna av *föräldrarna*, *kunskaper* om hur köp går till, en *butik* som barnet har tillträde till och ett *kapitalistiskt system* som gör det möjligt att byta pengar mot varor.

Sett på detta sätt inser man att vare sig människor eller ting existerar separat, oberoende av varandra, utan tvärtom är ouplösligt insnärjda i varandra. Vardagslivet är aldrig rent socialt. Det är alltid heterogent sammansatt av teknologier, människor och natur (Michael 2000:10, Latour 2000b). Tingen har en social historia, och mänskligheten har en "tinglig" historia, skriver sociologen Bruno Latour (1999). Varken tingen eller människorna kan existera eller förstås utan varandra och det går inte att dela upp världen i det som är "verkligt" och det som är "konstruerat". Allt finns till som delar av nätverk, varje handling är en process i ett nätverk som innehåller både mänskliga och icke-mänskliga deltagare, eller "aktanter". Termen aktörsnätverk indikerar att det är handlingen som konstituerar nätverket. Vi ska inte tänka oss en given sammansättning av entiteter som agerar i olika sammanhang. Istället är det ett mål, en handling, en händelse som drar till sig de aktanter som behövs för att målet ska uppnås och händelsen ske. Liksom barnet kan således också sockret ses som en del av ett sådant aktörsnätverk och det är aktören socker i alla dess olika framträdelseformer som kommer att vara utgångspunkten i den här framställningen.

Det material jag studerar utgörs av texter och bilder som förmedlar en viss retorik, eller vissa "berättelser" om verkligheten. I alla dessa olika berättelser som jag studerat ingår socker och sockerprodukter och spelar där ett antal olika roller, inte sällan huvudrollen. De vandrar in i och ut ur ett antal skilda nätverk och verkar för ett flertal olika mål. Oavsett om det är informativa artiklar, annonser, tecknade serier, expertsvar eller insändare uttrycks vissa föreställningar om hur det är och/eller hur det borde vara. Jag har kunnat följa hur sockret har "fått liv", givits aktörskap, och hur avsikter har delegerats till sockret. Det är inte bara sockrets kemiska sammansättning och hur det kombineras med andra ämnen i olika söta produkter som ger det dess karaktär och egenskaper. I högsta grad sker ett samspel med omvärlden, där sockret gång på gång definieras.

Det är en pågående process av ”översättningar”, det som sker när en företeelse (ting, idé, person, teknologi e.dyl.) förflyttas, ”sätts över” i en ny kontext i syfte att uppnå ett visst mål (Latour 1998, Lindberg 2002). I processen rekryteras allierade och skilda element inordnas. I själva verket hänger en aktörs inflytande helt på hur många aktörer som finns inom hans/hennes/dess nätverk och är möjliga att engagera för speciella syften (Stalder 1997:9). Retoriken i det här studerade materialet formerar sig inom ett kraftfält med två primära mål, ”det onda sockret” och ”det goda sockret”, och det är de nätverk som skapas för dessa mål som ska undersökas i det följande.

Kapitel 2 Det onda sockret

Det onda sockret är det skadliga sockret, det som på något sätt inverkar destruktivt på barnet. I de nätverk som uppstår runt det onda sockret är kroppen och dess hälsa central. När vi första gången i materialet möter det onda sockret är det i ett nätverk som omfattar föräldrar, barns tänder, barns smaklökar och tandsjukdomen karies. På 1960-talet stod det ganska dåligt till med barns tandhälsa och de flesta barn hade hål i tänderna. Som vi såg utropade Vi föräldrar 1969 sockret till ”tändernas värsta fiende”. Hur opererar då den här fienden? Karies är en sjukdom som yttrar sig som frätskador på tändernas emalj. Frätskadorna orsakas av syror, som bildas i *bakteriebeläggningar* på tänderna, när dessa kommer i kontakt med *kolhydrater* som sänker *pH-värdet* och gör att tandens *kalciumsalter* löses ut. Kariesframkallande kolhydrater är framför allt olika *sockerarter* (Nordic Nutrition Recommendation 2004). Det är således en komplicerad kemisk process det handlar om och sockret är beroende av många samarbetspartners för att kunna utföra sin attack. Men innan angreppet kan börja måste fienden komma in i barnets mun, och här ligger kanske dess allra största förslagenhet i det att den har allierat sig med barns smaklökar. Barn tycker om och vill ha sötsaker. Härifrån är det lätt för sockret att hitta ännu en mäktig medbrottsling: ”Målgruppen för de allra sötaste flingorna är främst barnen”, står det i Vi Föräldrar 11/89. Det onda sockret lierar sig med flingproducenterna och gör gemensam sak mot sitt offer – den värnlösa barnkroppen.

Kariesangreppet är den synliga händelsen, och vi kan notera hur denna händelse möjliggörs av ett brett aktörsnätverk, där en av de inblandade aktanterna, i det här fallet sockret, får bära ansvaret, blir utpekad som aktören, som ”huvudfienden”; den blir, som Latour uttrycker det, auktoriserad och möjliggjord av de andra aktanterna (Latour 1999:182). Det onda sockret, som det framträder i olika söta produkter², är en hybrid av kemiska, biologiska, sociala, tekniska, och strukturella aspekter. Barnet med sin godispåse ska å sin sida inte förstås som ” egentligen ” kulturell eller social, utan är även det en oupplöslig förening av biologi, kemi, teknik och kultur.

² I retoriken används ”socker” ofta som beteckning på produkter där socker ingår och det är också så jag använder det här.

Huvudrollsinnehavet i det onda sockrets nätverk skiftar dock beroende på situation och inte sällan är det föräldern som träder fram som aktör. Föräldern har ansvar för, inte bara vad som finns i kylskåp och skafferi, utan också för vad deras barn gör. Det blir därför föräldrarnas uppgift att hålla de båda parterna i den ohälsosamma alliansen – sockret och barnens smaklökar – åtskilda genom att inte vänja småbarn vid den söta smaken, eller att åtminstone göra mötena så korta som möjligt; choklad anses till exempel mindre skadligt än klubbor, kolor och söta tuggummin.

Att socker är farligt för tänderna är ingen nyhet. Men accepterar man godis kan man åtminstone försöka undvika de värsta formerna. Dit räknas det godis som har lång sockertid – *dvs som stannar länge i munnen*. Allt klabbigt godis hör dit. (VF 5/73)

En annan metod att minska mötena mellan barnet och sockret är att begränsa det till endast en av veckans dagar. Lördagsgodis kan ses som en teknik till vilken mänskliga avsikter (att minska barns godisätande) har delegerats. Att delegera avsikter till ting eller teknologier har den fördelen att man inte behöver förlita sig på människors disciplin och beslutsamhet, vilka kan variera i olika situationer (Latour 2000a). Känslor, ingivelser och prioriteringar kan skifta, men den materiella formen eller ritualen ”viker ihop” tid och rum i en enda företeelse och tillhandahåller en struktur (ibid.). Tekniken, som en definierad aktör, gör sedan i sin tur något med barnen, familjens rutiner, godisbitarna och godisproducenterna. Lördagsgodiset tar form i en påse med ett visst innehåll – antingen en påse som föräldrar och barn sätter samman, eller en påse med texten ”Lördagsgodis” som finns till salu i butiken. Lördagsgodispåsen har därmed blivit en materiell artefakt, med en speciellt ”inskription”, en potential att ta tag i förbipasserande och förmå dem att spela roller i artefaktens berättelse (Latour 1999:176f, Akrich 2000). Den kan t.ex. göra lördagen till en extra festlig dag – och därmed också definiera övriga veckodagar, den kan vara med och organisera familjens måltider och samvaro, skapa en relation till vissa tv-program eller familjeaktiviteter, utgöra en tillgång med ett visst bytesvärde syskon eller kamrater emellan, utgöra ett argument för föräldrarna när barnen vill ha godis vid andra tillfällen än lördagar etc. Med tiden kan lördagsgodiset rutiniseras till den grad att det blivit till en ”svart låda” där tid, rum, materialitet, disciplin, njutning och föräldrars omsorg om barn förvaras i en enda företeelse.

”Vem äger hälsan? Vems är ansvaret för hälsoproblemen, staten eller medborgarna?” frågar medie- och kommunikationsvetaren Helena Sandberg i sin avhandling om övervikt (Sandberg 2004:157ff). När det gäller barn finns det inte två, utan tre alternativ, att räkna med; medborgarna delas i de här fallen upp i vuxna och barn, och ofta fungerar vuxna – föräldrar, pedagoger, läkare m.fl. – som representanter för myndigheter. Föräldrar får råd och anvisningar av experter om hur de ska hantera sitt föräldraskap, där en viktig del handlar om att själva agera experter i relation till barnen. Barnen möter

därför många experter som inte bara har kunskaper om livsmedel utan också ansvar för och makt över barns ätande. Helena Sandberg, liksom etnologen Sandra Hillén (2005), skriver om den vikt som läggs på skolan när det gäller att ta ansvar för barns matvanor och hälsa. I medier, politiska handlingsplaner och människors berättelser framställs skolan som en resurs, när det gäller att påverka barns matvanor i hälsosam riktning. Sandberg konstaterar att det finns en artskillnad mellan hur medierna förhåller sig till vuxna respektive barn. ”Det tycks fullt godtagbart att unga ska fostras och lära sig hur man på bästa sätt sköter sin hälsa. Det ligger naturligt i barnrollen att dansas till en god medborgare. Däremot anses det inte acceptabelt eller politiskt korrekt att fostra vuxna i folkhälsans lära. Vuxna vurmar för frihetsideologin och hävdar individens integritet samt rätten att bestämma över sin egen kropp (Sandberg 2004:164f).

Här möter vi det fenomen som inom barndomsforskningen brukar beskrivas som att barn betraktas och bemöts som ”becomings”, blivande människor och medborgare, som ska utvecklas, fostras och utbildas innan de fullt ut kan räknas med (Qvortrup 1987, James & Prout 1997, Johansson 2005b). Det är i sin tur ett uttryck för samhällets ”generationsordning”, en maktordning som tilldelar vuxna och barn var sina positioner och uppgifter i relation till varandra (ibid., Alanen 2001). Detta faktum gör att det ofta är den vuxna som är aktören, subjektet, medan barnen är objekten, de som ageras på. Här finns en av de stora skillnaderna mellan Vi Föräldrar och Kamratposten, vilket vi ska återkomma till längre fram.

I det onda sockers nätverk där föräldern är huvudaktör kan fler fiender än sockret utses. Från föräldrars, tandläkares och dietisters sida kan godisföretag och marknadsföring för godis definieras som en del av problemet och bli föremål för samma isärhållande som gällde barnet och godisbitarna. Att förbjuda godisreklam riktad till barn och att i butikerna placera godis mer svåråtkomligt är exempel på effekter av att juridik och butik-sorganisation enrollerats till nätverket. Men företagen kan också välja att ansluta sig till nätverket. Eftersom deras mål är att sälja sina produkter, även de som innehåller socker, måste de hitta strategier för att visa att de placerar sig på samma sida som föräldrarna och barnens tänder i kampen, och tar avstånd från, eller åtminstone inte riskerar att kopplas samman med, huvudfienden, det onda sockret. Två möjligheter står till buds: Antingen framhåller man den låga eller obefintliga sockerhalten i den egna produkten, eller så avstår man helt från att nämna sockret och fokuserar på andra förtjänster hos produkten.

LOV är sötsaker som ger mindre syrabildning. Alltså mindre risk för ”hål i tänderna”. Nästan alla barn gillar sötsaker. LOV kan Ni unna dem med gott samvete. (VF 5/69).

Kan du hitta en mer sympatisk frukostflinga än Vårgårda ris? Den är helt osötad. Ja, inte bara det. Den innehåller faktiskt inga tillsatser alls. (VF 1/77)

Ska dom äta godis ska det vara Nyttis. Det finns faktiskt godis som är bättre för tänderna än vanligt godis med socker. Det nya sötningsmedlet heter björksocker (Xylitol) och det finns i tuggummit – Nyttis. Man vet att björksocker är bättre för tänderna och just nu diskuteras om det inte t.o.m. ger färre hål. Björksocker ger frisk och god smak. Så när Du bjuder på tuggummi – bjud på Nyttis. Men glöm för den skull inte bort att borsta tänderna. (VF 1/77)

Ungar är fyllda med varvtals skratt och gråt. När det är gråten som ligger överst vill dom bli tröstade. Känna närhet en stund och gärna få nånting att mumsa på. Guld-Marie är en idealisk tröstare. (VF 5/69)

Alaska. Ny glass utan färgämnen och med enbart äkta smaker. (VF 3/77)

LOV, Nyttis och Vårgårda ris marknadsförs med argumentet att de inte innehåller något socker. Företagen tar sitt ansvar för tandhälsan, visar att de omfattar samma värden som föräldrarna och hjälper föräldrarna att fostra barnen, genom att uppmuntra till goda vanor. Göteborgskex lyfter fram en känslomässig och social aspekt – det lilla ledsna barnet som blir tröstad av en snäll vuxen och ett paket Guld-Marie. Inte heller i annonsen för Alaska glass nämns att produkten innehåller socker; istället är det avsaknaden av färgämnen och konstgjorda smakämnen som är försäljningsargument, något som återfinns även i annonsen för Vårgårda ris.

Ganska snart får vi exempel på hur det onda sockret utvidgar sin aktionsradie utanför läsk- och godiskontexten. I en notis i Vi Föräldrar 1977 uppmärksammas att ketchup innehåller upp till 20 procent socker, och därmed är sötare än glass. Även 1981 kommer en notis om sockerhalten i ketchup, som nu visar sig kunna vara ännu högre, 25 procent. 1985 är det dags för frukostflingorna att komma ut i rampljuset. Värst sågs Kellogg's Smacks med 42 procent socker vara, och nästan hälften av de testade flingorna visade sig innehålla mer än 20 procent socker. 1989 återkommer frågan om frukostflingorna. Flingor och müsli har testats och man konstaterar att i mer än hälften av fallen överstiger sockerhalten Livsmedelsverkets skäligen gräns. ”Man kan undra om det verkligen handlar om frukostmat eller om det inte snarare borde säljas som godis.” (VF 11/89). I samma nummer ges information om hur sockret (i detta fallet i form av honung) också har infiltrerat ett av näringsexperternas mest omhuldade smörgåspålägg, leverpastejen. Formuleringen ”ett utmärkt exempel på att locka till sig barn med sötsaker”, ger bilden av att sockret deltar i en omfattande konspiration mot barns hälsa.

Larmrapporter, som den om socker, påminner också om att det senmoderna samhället brukar karakteriseras som ett "risksamhälle" (Giddens 1991, Beck 1992), där en ökad specialisering har lett till att den enskilde har allt mindre överblick över helheten och därför får förlita sig på "experter". Men eftersom det hela tiden kommer nya budskap från experterna, kan inget tas för givet och människor måste inta ett reflexivt förhållningssätt till sig själv och omvärlden (Giddens 1991). All information om hur man borde och inte borde äta skulle kunna tänkas leda till att vi blir säkrare i vår konsumentroll, men istället blir vi förvirrade och upplever en känsla av att inte ha kontroll, hävdar Jacob Östberg (2004). Devisen "Du blir var du äter" har ersatts av "Jag vill bli vad jag önskar att jag hade ätit" (ibid:38).

I den reflexiva processen är medierna outhärliga i det att de tillhandahåller expertis, men samtidigt blir riskerna i sig kommersiella produkter, en slags varor som marknadsförs under beteckningen larmrapport (Sandberg 2004:145). I det specifika aktörsnätverk som larmrapporten utgör, verkar därmed det onda sockret, tillsammans med andra aktanter, för att öka försäljningen av en viss medieprodukt, t.ex. ett lösnummer av en kvällstidning.

Tandmarodör, energikälla, fetmaorsak

Sockret framträder under årens lopp och i olika kontexter i en mängd olika sammansättningar där nya element kopplats till och andra kopplats ifrån. Sockrets hälsorisker övergår gradvis och utan uppenbara brytpunkter från att handla om tandhälsan till att beröra andra hälsorisker, framför allt övervikt. Andra egenskaper hos produkterna, som fett och konstgjorda tillsatser tenderar att allt eftersom tiden går få större uppmärksamhet på sockrets bekostnad. Det passar in i det mönster som Sandberg (2004) sett i sin undersökning. Före 1997 uppmärksammades övervikt endast i ringa omfattning som ett problem i dagsmedierna, ett faktum som hon för övrigt knyter till att fetmamedicinen Xenical lanserades detta år (ibid:87f).

En förklaring till att tandhälsan inte längre är lika framträdande i retoriken kan vara den stora förändring som skett vad gäller barns tandhälsa. Under 1960-talet introducerades tandkräm som innehöll fluor och man började med fluorsköljning i skolorna. 1973 infördes fri tandhälsovård för barn och ungdomar upp till 19 år. Tandhälsan var alltså ett tämligen aktuellt diskussionsämne i början av undersökningsperioden. Under efterkrigstiden hade tandhälsan varit dålig, nu hade trenden börjat vända, men karies var fortfarande mycket utbredd och utgjorde ett reellt hot mot barnens tänder. Både Socialstyrelsens folkhälso rapport 2001 (www.sos.se) och rapporten Folkhälsan i Västra Götaland 2002 (www.vgregion.se) visar att tandhälsan förbättrats drastiskt bland svenska barn sedan början på 1970-talet³. 1989 redovisar Kamratposten den förbättrade

³ I dagarna läser jag dock i min lokala dagstidning att barns tandhälsa har börjat försämrats.

tandhälsan och uppger orsakerna vara lördagsgodis, fluor och rätt tandborstningsteknik (KP 1/89, även VF 3/05).

1993 har svenska barns goda tandhälsa blivit ett faktum. En notis i Vi Föräldrar detta år berättar att två av tio godisprodukter är farliga, därför att de innehåller otillåtna färgämnen, men om socker sägs ingenting. ”Huvudfienden” från 1969 har framgångsrikt bekämpats och avrustats, fluoren hindrar syraangrepp på tänderna och den nya kulturella sedvänjan och disciplineringsmekaniken lördagsgodis begränsar sockrets tillgång till barnen. Men den fiende som förklaras harmlös, behöver för den skull inte vara helt oskadliggjord. Den minskade uppmärksamheten gjorde det istället möjligt för sockret att hitta nya allierade eller att återvända till dem som tidigare förskjutit det. Utvecklingen mot alltmer hel- och halvfabrikat under perioden skapar vidsträckt verksamhetsfält för sockret. Den mamma eller pappa som lagar familjens mat av råvaror har kontroll över hur mycket socker som ingår i födan, men det är inte lika självklart att läsa innehållsdeklarationerna på de förpackningar man plockar ner i kundvagnen i butiken. Här kan socker ingå i fler livsmedel och i större koncentration än konsumenten vet och utan att denne ens reflekterar över det. Vidare gör den minskade uppmärksamheten på socker att det kan flytta fram sina positioner inom marknadsföringen. I en annons för Kellogg’s frukostflingor i Vi Föräldrar 1997 springer en busig shortsklädd pojke ut från flickornas omklädningsrum och möts i dörren av en indignerad flicka i gympadrätt.

Han liknar sin far. Full fart direkt på morgonen. Då behövs det energi. /.../
Till exempel Kellogg’s Frosties. Varje flinga är gjord av ett helt majskorn som är valsat och rostat. Det socker som är på dem ger honom massor av energi till en bra start på en aktiv dag, och så smakar det gott!” (VF 7/97)

Förutom det betänkliga genusbudskapet är det alltså fritt fram för Kellogg’s att lovprisa sockerinnehållet i den flinga som i Vi Föräldrars fling- och müsli-test åtta år tidigare placerades i spalten ”sämst” vad gällde socker- och fiberinnehåll (VF 11/89). Socker kopplas till ”energi”, ett positivt laddat begrepp som tillsammans med bilden ger associationer till aktiva, glada barn. I en annan annons för Kellogg’s flingor samma år, får vi veta att ”en sund frukost är en bra grund att bygga vidare på” och att flingorna innehåller ”rätt mängd socker för att barn ska tycka om det”. Sockret kopplar här inte bara barnets smaklökar till sitt nätverk utan också föräldrars ängslan för att deras barn inte ska få i sig tillräcklig näring. Socker som lösningen på barns stora energibehov syns också i en annons 1989 för Cloetta Snabb chokladmjölk. Bilden visar ett gäng hungriga ungar som kommer inrusande och ropar: ”Mamma, får vi nåt å kaka?” Lugnt kan mamma svara: ”Ta en macka. Snabb står redan på bordet.”

2005 har strålkastarljuset åter riktats mot sockret. Återigen är sockret en uttalad fiende till barnens hälsa, och nu är det risken för övervikt som betonas.

[i]dag när många färdigprodukter är sötade, vänjs barn tidigt vid söt mat och får ofta i sig betydligt mer socker än vad som är hälsosamt. /.../ Socker har blivit en så dominerande smak, nästan den enda stora smakupplevelsen som är viktig för barn. Det ger lätt ett enahanda kostintag med risker för fetma som i slutändan kan leda till för tidig död, säger professor Claude Marcus, chef för Rikscentrum för överviktiga barn vid Karolinska universitetssjukhuset i Huddinge. (VF 8/05)

Uttalandet låter ana att sockret inte har förspilt någon tid under den period som uppmärksamheten på dess skadeverkningar slappat utan framgångsrikt kunnat utvidga sin domän till den grad att socker blivit en självklar och dominerande smak för barn. Men när nu kritiken slår till med full kraft blir tonen strax en helt annan i annonserna. Även om det under 1990-talet bara var Kellogg's som uttalat hyllade sockrets energihåll, var det ingen som använde sockerfritt eller lågt sockernehåll som försäljningsargument. Söta produkter marknadsfördes istället med att saften och sylten smakar som den gjorde "förr" (Önos 1993, 2001), att barn blir glada om de får glass (GB 1993) eller att den inte innehåller färgämnen och konserveringsmedel (Mer 2001). 2005 lämnas dock läsaren inte i tvivelsmål vad gäller företagets ansvar att minska på sockret. "Mellanmål för finsmakare. Nu 20% mindre socker", lyder annonstexten för Yoplait frukt-yoghurt (VF 5/05) och "Mindre socker – mer frukt" är lockbetet för Kiviks kräm (VF 5/05). Företaget Hipp har ekologisk barnmat som sin nisch, men även i deras annons är det avsaknaden av socker som lyfts fram tydligast: "I våra fruktpuréer finns inga konstiga tillsatser. Inte ens en gnutta socker. Som du kanske vet är det ohälsosamt att äta för mycket av den söta varan." (VF 5/05) Nestlé, som några nummer senare utpekas som det enda barnmatsfabrikat som ännu tillsätter socker i en del produkter, har den kanske starkaste betoningen på avsaknaden av socker i sin grötannons. Inte bara utropas att "Nestlés barngröt är osockrade!", dessutom finns en text med lika stor stil som i rubriken där det står "Utan tillsatt socker!" och med en pil till bilden på grötpåsen.

Att ge en uttömmande förklaring till de attitydmässiga svängningarna är inte möjligt utifrån den begränsade empiri som utgör materialet för den här rapporten och det är heller inte min avsikt att göra ett sådant försök. Vad som däremot är möjligt är att spåra hur sockret kopplas till och från olika nätverk under perioden och hur framträdande dess roll är i olika sammanhang. Några sådana spår som står att finna i materialet är att sockerhotet under en period under 1990-talet försvinner i bakgrunden medan hotet från fett och från kemiska tillsatser får större uppmärksamhet. Ett annat spår leder rakt igenom annonsen för Kellogg's Frosties ovan. Det handlar om barns glädje och njutning och en ovilja att moralisera. Ett tredje spår är en trivialisering av sockerintaget, där socker är en vardaglig ingrediens i barns kost och där inte tillräckliga incitament tycks finnas för att särskilt uppmärksamma det. Vi ska återkomma till sockerglädjen och dess nätverk senare.

Socker och samhällskritik

Att döma av materialet till den här undersökningen är föräldrar viktiga aktanter i de onda sockernätverken. Som ansvariga för barns hälsa och som delaktiga i vardagliga förhandlingar vid matbordet och vid butikernas godishyllor, har föräldrar en viktig roll som informationsmottagare. Föräldrar har dock inte en lika framträdande plats i Kamratposten som i Vi Föräldrar och kanske är det därför som det onda sockret är mer sällsynt förekommande i Kamratposten. Vid de tillfällen då vi stöter på det onda sockret i Kamratposten är det olika aktörer som har rekryterat det. I en artikel från 1985 utför en KP-panel ett stort godistest. Detta år hade en ny lag gjort det möjligt att sälja lösgodis via självbetjäning och vi får veta att det öppnas en ny godisbutik i landet varannan dag. Utgångspunkten i artikeln är att godis är åtråvärt och något som barn tycker om och har kompetens på. Men även negativa aspekter nämns: att godishandlarna vill att svenskarna ska äta mer godis, att lösgodis som ligger framme förlorar i kvalitet, att det är dyrt och att tandläkarna är missnöjda med godisbutikerna, som de befäror ska göra att allt fler får hål i tänderna allt oftare (KP 3/85). Det sistnämnda bekräftas för övrigt i en notis några nummer senare (KP 8/85).

Det är intressant att den ekonomiska aspekten lyfts fram. Dels tar man utgångspunkt i barns egna ekonomiska resurser – hur långt ska veckopengen räcka? – och dels intar man en samhällskritisk ståndpunkt, som bygger på motsättningen mellan kapital och individ, och som var vanlig i Kamratposten framför allt under 1970- och 80-talet (Johansson 2004). Även 1989, när det är läsk som testas, lyfts producenterna fram i ljuset och det sägs att ”bryggerierna tävlar om köparna” (KP 18/89). I en notis i Kamratposten samma år presenterar redaktionen på några få rader tre olika förklaringar till det ökande godisätandet, en psykologisk, en kulturell och en marknadsföringsförklaring.

86000 ton godis köpte vi svenskar under förra året. Varje svensk mumsade i sig omkring tio kilo karameller. Under senare år har godisätandet ökat. Vissa tror att folk tröstäter, andra skyller på sämre kostvanor. Godisfabrikanterna säljer också mycket på extrapris kampanjer, som ”Ta fyra – för bara 10 kronor.” (KP 4/89)

De ekonomiska intressen som ligger bakom försäljningen av sötsaker till barn synliggörs också i en notis i Kamratposten om Coca Cola. Rubriken lyder ”Popartister tvingas dricka läsk.” Några artister får en miljon av Coca Cola för att dricka det på scenen. ”Det kallas sponsring”, upplyser man och talar också om att musikernas fackförening och många musiker är emot det. (KP 7/89). Här möter vi sockret i ett nätverk, där det har en betydligt mindre framträdande roll än den som presenterades i de tidigaste årgångarna av Vi Föräldrar. Här är det inte sockret som är huvudaktör och måltavla för kritiken, utan godisföretagen och deras vinstintresse.

Konspirationen, som riktar sig mot både barns tänder och barns plånböcker, är ett nätverk som har bildats utifrån företagets mål att tjäna pengar⁴. Vi får veta hur detta mål materialiseras i lagändringar, butiksdesign och reklam- och sponsorerbjudanden. Barnets roll i nätverket är dock inte bara att vara ett "offer". Tidskriften erbjuder också motstånd, möjligheter att avstå från att följa de presenterade inskriptionerna (jfr Brembeck 2004, kommande). Genom att tala om att bryggerier och godisfabrikanter gör allt vad de kan för att få barn att konsumera mer sötsaker, erbjuder Kamratposten barnen en kritisk konsumentsubjektivitet. De dignande hyllorna med frestande, lättåtkomligt godis, plastsevar och väl tilltagna papperspåsar inbjuder barnet till att välja och ta för sig. Det är denna godisbutikernas inskription, som barnen, med t.ex. inspiration från Kamratposten kan "avinskribera" (Michael 2000:23).

Kamratposten och Vi Föräldrar har olika målgrupper och gör sig till talesmän för sin respektive läsekrets genom att översätta deras erfarenheter, värderingar och mål. Medan ett syfte som kan spåras i Vi Föräldrar är att stärka föräldrar att ha omsorg om sina barn på ett bra sätt – och därmed ofta göra föräldrarna till aktörer och barnen till dem som ageras på – framstår Kamratpostens syfte som att i första hand stärka och bemyndiga barnen. Strävan att inta ett barnperspektiv visar sig för det första i att man tar utgångspunkt i vad man bedömer som barns vardag och erfarenheter (att t.ex. besöka godisbutiker med en begränsad slant på fickan), för det andra att utgå från vad man anser vara barns attityder (t.ex. att godis är gott och ett självklart inslag i livet), samt att man använder en argumentation som man tänker sig appellerar till barn.

Generationskritik

I årgångarna av Kamratposten från 1990- och 2000-talet har den samhällskritiska ansatsen tonats ner och negativa aspekter av socker och godis är sällsynta. Där de förekommer är det med koppling till hälsa. I en notis i nr 9 1993 uppmanas läsarna att äta frukt om man vill sluta med godis. "Tänk på att godis förstör tänderna och bildar fett!" En artikel om frukost nämner att marmelad på mackan inte är bra, eftersom sockret lurar kroppen att tro att man är mätt. (KP 2/93). I en insändare 1997 försäkrar en flicka att hon, tvärt emot vad vuxna i hennes omgivning tror, visst får äta godis för sin pappa som är tandläkare. Men däremot småäter hon inte bullar och karameller för det är "livsfarligt". (KP 2/97). Ett annat exemplet är från den tidigare nämnda artikeln "Godis – inte bara på lördagar", där det i en för övrigt godisglad artikel på ett ställe indirekt förmedlas att godis inte är nyttigt. Det är när man skriver om "Sveriges första godisgris", Gustav Vasa. På den tiden var det "inget prat om att godis var onyttigt. Marsipan ansågs vara hälsosamt och stärkande." (KP 10/97). I en notis 2005 får vi veta att vuxna vill stoppa godis och läsk i skolan: "6 av 10 föräldrar vill att det ska bli förbjudet för skolorna att

⁴ Det är inte bara vuxentidningen Vi Föräldrar som saknar ett marknadskritiskt förhållningssätt. Sandberg noterar att dagspressen i mycket liten grad uppmärksammar livsmedelsbranschens roll i överviktsproblematiken (Sandberg 2004:230).

sälja sötsaker till eleverna. Anledningen är att de tror att barnen ska bli överviktiga och få hål i tänderna. Förra året uppmanade Sveriges tandläkare högstadieskolor att sluta sälja läsk och godis.” Uppgifterna presenteras som ren information och det går inte att utläsa vad redaktionen har för synpunkter i frågan. Istället ser det ut att tillhöra kategorin ”nyheter som barn förmodligen är intresserade av”. ”Vad ska godis vara bra för?” undrar signaturen ”godisbiten” i Kamratposten 4/01. Han/hon tycker visserligen att det kan vara gott ibland, ”Men egentligen, om man inte äter godis blir det ju bara färre överviktiga och mycket mindre hål i folks tänder!” Den här insändaren ter sig som ett mildt ifrågasättande av det självklara, medan en insändare från 2005 är vassare i tonen:

Jag är en simpel tjej på 11 år som är lite arg på en grej som jag inte förstår. Lärare säger hela tiden till oss att man inte får ha med sig godis och snask. Men varför är deras lärarrum fyllt med sånt? När jag gick in i lärarrummet på min skola fanns det massor av godis och till och med en läskmaskin! Lite överdrivet... Om vi inte får ha snask i skolan borde inte de heller få det! (KP 6/05)

Crazy girl

Insändaren skiljer sig från de tidigare genom att den inte handlar om individens inre strid mellan sötsug och hälsosamt leverne utan om en kamp för rättvisa mellan två samhällsklasser, lärare och elever, där godisätande utgör arenan⁵. Just detta nummer av Kamratposten har extra många insändarsidor och en del vuxna kändisar har blivit inbjudna att skriva. Justitieminister Thomas Bodström tar i sin insändare intressant nog också upp generationsmotsättningar ur ett godisperspektiv.

För att mamma eller pappa inte ska kunna säga att ni bara ”tjatar” när ni till exempel vill ha lite mer godis gäller det att vara smart. Det är viktigt att välja NÄR ni ska fråga om något. Det är inte bra att göra det direkt när mamma kommit hem från jobbet eller när bilen har gått sönder. En bra tidpunkt är i stället när pappa har sovmorgon eller när ni har hjälpt till hemma, till exempel dukat av bordet. Om de ändå säger att ni tjatar ska ni påminna dem om att ni alltid fått höra att man aldrig ska ge upp, utan fortsätta kämpa och stå på sig. I sista hand kan ni alltid säga att era kompisar har fått mycket mer. Detta är något som alla föräldrar avskyr att höra, men som fungerar. Tro mig, jag är nämligen fyrabarnspappa, så jag vet.

De disparata framträdandeformer som det onda sockret har i Kamratposten visar att det inte finns en samlad kritisk berättelse om barn och socker som tidskriften kan ans-

⁵ Temat förekommer fler gånger i KP. 1989 ondgör sig ”Två skolhatande tjejer” bl.a. över att lärarna kör ut eleverna på rasterna och sen själva sitter och fikar i lärarrummet (KP 5/89). 1993 är det en insändare som tycker det är orättvist att barn på kalas ska vara för sig själva och leka medan de vuxna äter kakor, chips och godis (KP 5/93).

luta sig till. Visst kan vi ana att sambandet socker-karies är en svart låda, men den aktiveras inte i nätverk på samma sätt som i Vi Föräldrar, och blir därmed kvar i periferin. Ett sätt att inrama de onda sockernätverken i Kamratposten är att jämföra deras mål med det dominerande målet i Vi Föräldrar: att i möjligaste mån hålla sockret och barnen skilda från varandra. I Kamratposten återkommer samma mål i några av de nämnda notiserna och insändarna. Men även är råder oenighet, då texterna både kan ansluta sig till och protestera mot isärhållandet. När vuxna undanhåller barn godis, kan det i Kamratpostens inramning lika gärna handla om orättvisa som om omsorg. I Kamratposten kan vi också, till skillnad från i Vi Föräldrar, ana mål som innebär mer genomgripande samhällsförändringar. Den samhällskritik som under 1970- och 80-talet framträdde som kritik av marknadens mekanismer och aktörer försvinner under 1990-talet. Men i "Crazy girls" insändare ovan finns också en politisk problematik som innebär ett ifrågasättande av samhällets generationsordning (Alanen 2001, Johansson 2005b).

Att vara barn respektive förälder innebär lika lite som något annat en gång för alla givna identiteter. Barndom och vuxendom görs hela tiden i konkreta sammanhang, i alla de tillfällen då barn och vuxna direkt eller indirekt möts och relaterar till varandra. Man talar i det här sammanhanget om att "göra" ålder, generation, barndom och vuxendom (ibid.) Det innebär att relationer både upprätthålls och förändras genom att både människor och icke-människor i sitt handlande gång på gång upprepar och repeterar dem. När barnet får sin godispeng, när det går till kiosken, när det äter upp huvudrätten före efterrätten, när barnet uppmärksammar föräldern på glassbilens trudelutt eller när föräldrarna gratulerar barnet med födelsedagstårta upprepas och bekräftas inte bara rutiner och värderingar som har med sötsaker att göra utan också sådant som rör generationsrelationer. Det finns en som ger och en annan som tar emot, en som ber om lov och en annan som tillåter, en som har ekonomisk makt och en annan som har tjatmakt.

Generationsordningen är från en synpunkt en förhandlingsarena och från en annan en svart låda. Generationsordningen är en svart låda i alla sammanhang där det tas för givet att barn och vuxna tillhör skilda kategorier med var sina specifika egenskaper och uppgifter – privilegier och skyldigheter (Jfr Johansson 2005b). Generationsordningen är en förhandlingsarena i alla sammanhang då kategoriernas egenskaper och uppgifter ifrågasätts. "Crazy girls" och Thomas Bodströms insändare i Kamratposten, som båda behandlar relationen mellan vuxna och barn, gör var sina översättningar som exemplifierar var sitt av de båda förhållningssätten. Crazy girl sätter generationsordningen under debatt. Hon är kritisk till att de vuxna på hennes arbetsplats har förmåner som inte barnen har. Hon låter sig inte nöja med att lärare och elever är olika kategorier, med olika definitioner. Det hon ser är en konkret materialiserad orättvisa, och hon reagerar med förtrytelse på samma sätt som människor gör när de känner sig diskriminerade på grund av klass, kön eller etnisk härkomst.

Thomas Bodströms insändare däremot, har visserligen förhandlingar som ämne – hur man som barn kan förhandla sig till mer förmåner – men generationsordningen som sådan är tryggt förankrad i sin låda. Hans råd går ut på att ”vara smart”, vilket här innebär att manipulera, ställa sig in och vädja till föräldrarnas dåliga samvete. Det är strategier för den som är i underläge, inte för den som kräver att bli respekterad på jämlika villkor. Det maktinstrument som barnet har att tillgå här är deras ”barnhet” (innefattande t.ex. tjatmakt och att spela på föräldrarnas dåliga samvete), inte deras förmåga att vara en jämbördig part (Johansson 2005a). Barnen har inte blivit ”beings” utan förblir ”becomings”.

Socker och kemikalier

En annan skillnad mellan de båda tidskrifterna finns i frågan om uppmärksamheten på socker i relation till kemiska tillsatser. Redan tidigt framhåller Kamratposten tillsatserna. I en notis 1969 berättas att sötningsmedlet cyklamat förbjudits i läsk⁶, därför att det kan vara hälsofarligt. Om sockrets negativa effekter sägs inget. I en artikel om varm korv 1973 nämns inte heller något om socker, men däremot att korven innehåller nitrit, att korvbröd innehåller konserveringsmedel och att ketchupen och senapen innehåller allergiframkallande konstgjorda färgämnen. I Vi Föräldrar samma år är istället sockrets frätningseffekter det centrala när man skriver om godis, saft och läsk. Detta gör att man är skeptisk även till honung och torkad frukt, som visserligen är ”bättre ur näringssynpunkt, men lika dåligt för tänderna” (VF5/73). Samtidigt finns vid denna tid en skepticism bland både allmänhet och experter mot kemiska tillsatser av olika slag, vilket till viss del syns i Vi Föräldrar, som i artikeln ”Tjata inte om godis – tala om vad det innehåller istället!” redovisar de olika ståndpunkterna. Några experter ifrågasätter kemiska tillsatser i smågodis medan en expert från Livsmedelsverket svarar att ”Det finns ingen anledning att ta upp godiset annat än från tandsynpunkt.” (VF 5/73).

Om vi så förflyttar oss 24 år framåt i tiden har attityden i båda tidskrifterna svängt. ”Se upp med lighth-läsk”, varnar en notis i Vi Föräldrar 10/97. Inget nämns om sockers skadlighet men däremot att light-läskerna innehåller konserveringsmedel och andra ämnen som kan orsaka allergiska reaktioner och astmaanfall. Vidare sägs att de flesta läskerna sötas med det konstgjorda sötningsmedlet aspartam och att det, enligt en forskningsrapport från USA, kan orsaka hjärntumörer⁷. Här formerar sig ett nytt nätverk med nya fiender och nya allierade. Förändringen i Kamratposten är inte mindre iögonfallande.

⁶ Cyklamat blev sedan tillåtet igen, när Sverige 2004 anpassade de svenska reglerna till EG:s bestämmelser, (Livsmedelsverket, www.slv.se).

⁷ Enligt Nordiska Näringsrekommendationer 2004 anses numera både aspartam och cyklamat vara säkra alternativ till traditionella sötningsmedel (Nordic Nutrition Recommendation 2004:190). Svenska Livsmedelsverket anser att aspartam är ofarligt, men att konsumtionen av cyklamat bör begränsas (www.slv.se).

I en artikel om smågodis med tillhörande önskebild i Kamratposten 1997, tas uttryckligen avstånd inte bara från att socker skulle vara något dåligt utan också från vad som betecknas som 1970-talets trista syn på godis:

På 1970-talet ansågs godisätande fult och dåligt. Det var mycket prat om hur farligt det är för tänderna. Man skulle också ta bort färgämnen ur godiset. I affärerna dök skumnallar upp som var sjukligt blågrå. Karamellerna bleknade. Men de fula skumnallarna blev aldrig någon succé. Godis ska vara färgglatt och läckert. Det ska vara fest och lite speciellt. Då passar inga fula karameller. (KP 10/97)

Jämförelsen mellan de båda exemplen i Kamratposten visar hur ett hedonistiskt förhållningssätt ersatt det hälsosamma och kemikaliekritiska. Medan man 1973 såg med skepticism på den röda ketchupen och den gula senapen, tar man 1997 ställning mot det fula, bleka och färglösa. Samtidigt är det att dra för långtgående slutsatser att det visar på en tydlig tendens. Miljöfrågor tas upp i notiser och insändare även på 1990-talet och 1997 finns en särskild miljöside, "Blandad kompost", med miljönotiser och insändare, där någon enstaka handlar om mat. Och som vi ska se längre fram är den njutande, godisglada inställningen central under hela undersökningsperioden. När det gäller Vi Föräldrar är tendensen tydligare. Som nämnts har de vid den här tiden minskat uppmärksamheten på sockrets skadeeffekter och fokuserar mer på andra ingredienser i födan, i det här fallet den typen av produkter som utsattes för kritik i Kamratposten redan 1973. Det är betecknande att Vi Föräldrar 1973 visserligen också uppmärksammar de starka färgerna i godiset, men inte för kemikaliernas skull utan för att det ger godiset ett lockande utseende (VF 5/73).

Man skulle kunna följa förändringen i Vi Föräldrar i ett aktör-nätverksperspektiv. I det rörliga aktörsnätverk där sockret, som tändernas fiende nr 1, förkastas, uppstår en plats, ett vakuum. Detta vakuum drar till sig en ersättare för sockret i form av konstgjorda sötningsmedel, som bevisligen är mindre skadliga för tänderna. Men dessa konstgjorda sötningsmedel kommer inte ensamma. De är i sin tur hopkopplade med en kemikalie-industri och med dessas förtjockningsmedel, konserveringsmedel och konstgjorda smakämnen. De är, vad Michel Callon (1999) kallar "externaliteter", det som följer med "på köpet". Vad som då händer är att "det onda sockrets nätverk" möter ett konkurrerande nätverk, som också är intresserat av att definiera sanningen, nämligen "det naturligas nätverk". Genom att vara just "konstgjorda" är sötningsmedlen per definition också "onaturliga" och riskerar ett skeptiskt bemötande från dem som allierar sig med "det naturliga". Det naturligas nätverk möter vi tidigt i materialet. I den tidigare nämnda annonsen för Alaska glass 1977 nämns inget om socker, men desto mer som refererar till det naturliga. "Smaksatt av naturen själv", "äkta jordgubb", "rent och oförstört". "Det naturligas nätverk" är kraftfullt och har en längre utsträckning i tiden än det onda sockrets nätverk. Det har inte bara rötter tillbaka till Rousseau på 1700-talet, det är också

vid denna tid synnerligen aktivt och expanderande i 1970-talets gröna vågen-rörelse. När glass kopplas ihop med det äkta, rena och oförstörda och när Sockerbolaget i sina annonser beskriver socker som ”en ren naturprodukt”⁸, översätter de sina mål till en annan aktör, ”naturen”, och blir på så vis med ens betydligt mycket starkare genom att lägga den nya aktörens makt till sin egen (Stalder 1997:9).

Marknadsförarna av konstgjorda sötningsmedel har därmed fått ett problem. Inför hela den samlade naturen väger det alltför lätt att hänvisa till att socker ger hål i tänderna. ”If you can’t beat them, join them!” kan då bli framgångsreceptet. Det sockerfria LOV godis antar denna utmaning och presenterar ett samlat grepp på problematiken. Det sträcker sig in i båda de konkurrerande nätverken och allierar sig skickligt med såväl sockermotstånd och kemikalie-skepticism som barns smak för det söta. ”LOV, sockerfritt godis som verkligen smakar gott.” Innehåller Lycasin, ”en naturlig stärkelseprodukt” (VF 2/77). Budskapet är att det sockerfria är lika gott och lika naturligt som socker.

Två sätt att organisera livsmedel finns härmed tillgängliga. Dels ordnas de i kategorierna livsmedel som innehåller respektive inte innehåller socker, dels i kategorierna naturliga livsmedel och konstgjorda livsmedel. Här hamnar en del produkter i ett svårdefinierat gränsland. Russinen innehåller nyttiga näringsämnen, men är också söta och klibbar fast i tänderna. Honung är en naturprodukt, men lika söt som socker. Chokladen innehåller otvivelaktigt mycket socker, men det finns också uppgifter om att kakaon kan vara karies-hämmande (VF 5/73) och att fett i chokladen binder socker (VF 9/81). Ibland är det ”det naturliga” och ibland ”det onda sockret” (eller ”det onda fettet”) som står i fokus, vilket gör att budskapen varierar. Några exempel: I Vi Föräldrar 1/81 ges recept på alternativ till ”sliskig saft eller läsk”, hemmagjord citrondricka, som dock, i utspädd form, har lika delar socker och vatten. 1989 granskar Vi Föräldrar ketchup:

Det är lite trist att ketchup, som är en så vanlig produkt i de flesta barnfamiljer, måste innehålla så mycket socker. Tomatsmaken nästan drunknar i det söta. Men det värsta är egentligen inte sockret. VARFÖR måste de flesta sorterna innehålla både förtjockningsmedel och konserveringsmedel? (VF 12/89)

En artikel med rubriken ”Falskt alarm!” handlar om olika livsmedelslarm under åren. Ett exempel på en onödig larmrapport var när det förra sommaren slogs upp stort att glass, ketchup och saft med tillsatsen E466 innehåller dioxin. Massmedia krävde bojkott av glassen. Ända tills analyserna några månader senare visade att E466 inte innehåller dioxin. /../

⁸ Någon sådan annons finns inte i det undersökta materialet, men jag har sett dem på andra ställen.

Historiens slutpoäng blev, att det sannolikt är skadligare för hälsan att äta glass gjord på grädde, socker och ägg, än att äta ”kemikalieglassen”. Dels för att fett i sig är ohälsosamt, dels innehåller fet grädde mer miljögifter än de magra ersättningsprodukterna. (VF 6/89)

I samma artikel hänförs oro för kemiska tillsatser i livsmedel till okunskap och rädsla för det okända, och även om Björn Gillberg och Marit Paulsen får komma till tals som ”starka nitritmotståndare”, är det inte svårt att se att artikelns tendens är att tona ner riskerna med kemikalier:

Vi tror också, felaktigt, att naturliga ämnen är mindre farliga än konstgjorda. Det går faktiskt utmärkt att dö genom att t ex pressa tio kilo morötter och dricka saften i ett svep. Salt i en liten mängd är en krydda – i stor mängd är det en hälsofara. Det mesta kan vara giftigt – allt beror på i vilken mängd det intas! (VF 6/89)

Ovanstående är goda exempel på vad som händer när svarta lådor öppnas och tidigare odiskutabla sanningar ifrågasätts eller får konkurrens. Det uppstår en arena där olika aktörer arrangerar om element och kopplar ihop nya nätverk. Om man ska våga dra slutsatser utifrån så få exempel kan man säga att på 1980- och -90-talet hade risken för tandhälsan avklingat och risken för övervikt ännu inte blivit framträdande. På 1970-talet och på 2000-talet finns två dynamiska nätverk som, precis som en materiell kropp, äger en stark gravitation som drar aktörer till sig. De som agerar inom fältet barn och sötsaker vid dessa tidpunkter, vare sig de är föräldrar, läkare, dietister eller marknadsförare, enrulleras av nätverket och måste också på något sätt förhålla sig till sockrets inverkan på barns tänder respektive vikt. Men på 1980-talet dominerar inte ett nätverk lika tydligt, och i det mellanrum som uppstår finns det fler, mer jämnstarka nätverk, att liera sig med.

Sockret blir allt ondare

2001 har diskussionen om socker, så som vi känner den idag, kommit igång i Vi Föräldrar, samtidigt som ”det naturliga” fortfarande är en stark aktör. I tre notiser det här året ser vi hur det onda sockret återigen träder fram som en huvudfiende, inte bara mot barnets tänder, och nu ingår i ett nätverk som omfattar övervikt, kroppslig och psykisk obalans och bristande skolprestationer.

I en notis 11/01 berättas om en vetenskaplig studie från Harvard som visar att överviktiga barn dricker mer läsk än normalviktiga. Läsk ger kalorier, men ingen näring och ingen mått-nad och sockret skapar ett sug efter mer läsk, får vi veta. I läskan har det onda sockret antagit en lättillgänglig och attraktiv form och tränger sig som en förslagen inkräktare in i och manipulerar barnets kropp, så att den inte längre fungerar på ett normalt sätt. Läskan är för övrigt föremål för mer kritik detta år. I en notis refereras en undersökning som Mjölkrämmandet gjort bland Sveriges tandhygienister, där

läsk och fel kost utmålas som de största hoten mot barns tandhälsa. I en annan notis (VF 7/01) uttalar sig chefen vid Rikscentrum för överviktiga barn, Claude Marcus, om barns ökade övervikt och menar att den beror på ändrade kostvanor, mer stillasittande samt ”förändringar i samhället i stort”. Formuleringarna är vaga, men en jämförelse kan göras med vad som sades i en artikel om läsk 1981. Här konstaterades att läsk varken är skadligt eller nyttigt så länge den bara används för att ge en extra guldkant. ”Ingen ger väl sina barn läsk varje dag”, skriver artikelförfattaren, en förmodan som är betydligt mindre självklar år 2001. Läskedryckskonsumtionen i Sverige har på de senaste 30 åren ökat från 30 till 90 liter per person och år, samtidigt som fetman har ökat, skriver kemisten Char-lotte Erlanson-Albertsson (2004). Ett troligt antagande är att all denna läsk inte konsumeras på helgerna. En norsk undersökning, Ungkost-2000, redovisat av Frost Andersen m.fl. (2003), visar att 4-, 10- och 14-åringar i Norge dricker läsk hela veckan, och att konsumtionen är som högst fredag-söndag. Detsamma gäller för övrigt konsumtionen av chips, godis, pizza, tacos och hamburgare. Förutom att läsk alltså konsumeras alla veckans dagar visar matmönstret att man har en tredagarshelg snarare än en tvådagshelg (ibid.). Gissningsvis är mönstret likartat i Sverige. I intervjuer som jag gjort med 8-12-åringar framkom att lördagsgodiset ofta var så rikligt tilltaget att det räckte både över söndagen och måndagen⁹.

I en annan notis från 2001 får vi veta att sockrets manipulerande förmåga inte stannar vid barnets kropp utan utsträcks till barnets psyke. ”Arg av godis”, är rubriken:

Bullar, godis och andra sötsaker rubbar sockerbalansen i kroppen. Det leder till att man blir okoncentrerad, irrationell och ibland också aggressiv, anser kostvägledaren Jonna Deiberg efter ett projekt på Jylland i Danmark. Barnen presterade bättre och bråkade mindre efter en sötsnål kostom-läggning. (VF 13/01)

Ovanstående notis visar att det onda sockret nu har blivit så dominerande att den hittills självklara kopplingen mellan psykiskt välbefinnande och sockerkonsumtion ifrågasätts. Det är ett angrepp på det goda sockernätverkets mest befästa kopplingar, kopplingen av ”bullar, godis och andra sötsaker” till fest, glädje och trivsamt samvaro. Istället får vi här en bild av hur sockret lockar fram barnets sämsta egenskaper, har blivit ett preparat som förvandlar barnet från Doktor Jekyll till Mister Hyde.

Dietisten Lotta Brinck har en stående sida i Vi Föräldrar 2001. Under rubriken ”Istället för snask” skriver hon att man ibland blir alldeles förfärad ”när man tänker på allt sötat slakteriavfall, färgmedel och syntetiska aromämnen som ingår i barnens lördagsgodis.” Att godis görs av slakteriavfall har inte nämnts tidigare i materialet och det är värt att

⁹ Intervjuerna gjordes inom projektet Barn i konsumtionssamhället som avrapporterats i Johansson 2005b, men just den här informationen finns inte med i rapporten.

notera att kemiska tillsatser betraktas som otvetydigt negativa. Poängen i notisen är att det är bättre att välja torkade frukter, aprikoser, fikon, äpplegringlar, ananas, papaya m.m. och att nötter, solrosfrön, mandelspån och rostade kikärtor också är både gott och nyttigt godis. Sockerfritt godis tycks däremot inte finnas som alternativ längre. Torkad frukt, nötter och frön prisas som supernyttigt godis också i en notis om vegetarisk mat, där de sägs inte bara ge energi utan också ”proteiner, viktiga mineraler och vitaminer” (VF 6/01). Det är tydligt att det inte längre ses som något problem för tänderna med torkad frukt. De russin som 1977 inte var bättre än snask, eftersom det ”är lika sött och dessutom klibbar fast på tänderna” har här kopplats loss från det onda sockernätverket och istället kopplats till det goda naturliga nätverket¹⁰.

Så är vi framme vid 2005 och i Vi Föräldrars artikel om ”sockersaneringen” i barnmaten sammanfattas dagens problembild:

Det överhängande hälsoproblemet i dag är det socker som tillsätts och de stora mängder av exempelvis läsk, godis och sötade mellanmål som barn äter. När dagens föräldrar var små var både godispåsarna och läskedrycksflaskorna mindre och utbudet på till exempel smaksatt fil blygsamt. De stora sockerbovarna är de söta mellanmålen som krämerna, safterna, godisflingorna, konfekten och glassen. (VF 8/05)

Sammanfattningsvis kan sägas att det onda sockret, som vi möter det i Vi Föräldrar genomgår en förändring under åren. I början ligger fokus på sockrets skadliga inverkan på tänderna. Med tiden tonas sockrets risker ner, för att sedan förskjutas till att framför allt betona risken för övervikt. Här finns också exempel på negativ psykisk påverkan. Det ska dock poängteras att alla aspekterna förekommer då och då under undersökningsperioden och att skillnaderna handlar om vad som starkast betonas. Andra risker för den kroppsliga hälsan, som diabetes och åderförkalkning, nämns t.ex. sparsamt under hela perioden, då som effekt av en generellt dålig kost, som förutom för mycket socker innehåller för mycket fett och för lite fibrer, järn och vitaminer. Det onda sockret i Kamratposten är mindre frekvent och förekommer dels i samma sammanhang som i Vi Föräldrar, dels i samband med att man påvisar marknadskrafternas betydelse för barns sockerkonsumtion. Det sätts också någon gång in i ett generationsperspektiv, vilket är en infallsvinkel som förekommer även vid många andra tillfällen i Kamratposten.

En tydlig skillnad mellan Vi Föräldrar och Kamratposten är att de svarta lådorna tycks vara färre i Kamratposten. Bortsett från den oproblematiserade sammankopplingen mellan barn och sötsaker förflyttar sig de flesta andra aspekter av socker ut ur och in i

¹⁰ De är dock inte helt säkert förankrade där. En artikel 2005 handlar om tänder och tandhälsa och här står att russin och annan torkad frukt är kluven ur tandhälsosynpunkt (VF 3/05).

skilda nätverk. Det kan vara dåligt för tänderna, åtråvärt och festligt, medel för godisfabrikanternas vinstbegär eller en inte kommenterad ingrediens i produkter som kritiseras för sitt kemikalieinnehåll. Sällan är bilden helt entydig. Till och med 2005, när inte bara Vi Föräldrar utan också mycket annan dags- och fackpress enhälligt går till storm mot sockrets effekter på barns vikt och välbefinnande, återfinns alternativa uppfattningar i Kamratposten.

I vår skola ska de ta bort all söt mat. Vi kommer aldrig mer att få hamburgare, pizza, efterrätt eller semlor och så vidare. Det är dåligt, vet ni varför? Jo, därför att barnen går ju i stället hem och äter glass, popcorn, dricker läsk och allt möjligt. Då äter de fett, i istället för mat. Barnen äter inte alls i vår skola, det lovar jag. (KP 6/05)

Ingen har väl undgått att lägga märke till ”lägre fetthalt-hysterin” som nu är igång för fullt. Reklam för produkter med mindre fett, mindre socker och mindre kolhydrater. Nu ska allt vara super-mini-jätte-lätt och det är klart att man blir påverkad även om man kanske inte riktigt tänker på det. Jag säger inte att allt ska vara 100 procent fett, men så fort det är reklam för yoghurt, mjölk eller flingor, så läggs det ofta till: ”Nu med mindre socker!” Det är rätt irriterande. Det är bra att det finns lättare, fettsnålare produkter, men när det är svårt att hitta en ”riktig” yoghurt i kyldisken har det väl gått bra långt.

Ettan (KP 10/05)

När problemet med barns hastigt ökande övervikt uppmärksammades reagerade både livsmedelsföretag och skolor (åtminstone till synes) snabbt och kraftfullt. Sockerinnehållet minskade i produkter och skolor, fritis och dagis ändrade på menyerna. De båda insändarna ovan är kritiska till den här utvecklingen. Den första insändaren menar att åtgärderna är verkningslösa, att barnen istället äter den onyttiga maten någon annanstans, och då kanske ännu mer än de skulle gjort i skolan. Att utveckla kritisk konsumentkompetens innebär också att förhålla sig kritisk till reklam (Johansson 2005b). Jag nämnde tidigare om hur annonserna i Vi Föräldrar under 2005 tog fasta på just det som ”Ettan” ovan lagt märke till: lägre sockerhalt. Som den kritiska konsument insändaren är ser han/hon nackdelarna med den nya trenden: fokuseringen på lättprodukter blir alltför dominerande och valfriheten i butiksdiskens minskar. Vad insändarna gör är alltså att på nytt börja rota i de svarta lådor som håller på att förslutas, att definiera om både sockret och metoderna för att disciplinera sockret och barnen. De bryter sig in bland de intressen som knutits samman runt målet att sänka barns sockerintag och erbjuder alternativa översättningar som inte nödvändigtvis verkar mot samma mål. Nätverket perforeras och försvagas och utgången blir genast mer oviss (jfr Latour 1998).

Kapitel 3 Det goda sockret

Godsaker är barnens guldkant på tillvaron och så har det ju alltid varit.
(VF 5/73)

I både Vi Föräldrar och Kamratposten är kombinationen barn och sockerprodukter en svart låda; det tas för givet att barn tycker om söta produkter. Men medan detta faktum i Vi Föräldrar innebär ett problem som måste hanteras, är inramningen i Kamratposten istället att godis och sötsaker är något som barn är intresserade av och har kompetens på. I Kamratposten går sockertemat igen i artiklar, notiser, recept, insändare, frågespalter, roliga historier och tecknade serier. Av de recept som publiceras genom åren är, med något enstaka undantag, mellan hälften och 4/5 av typen godis-efterrätt-bakverk. Motsvarande jämförelse i Vi Föräldrar visar att aldrig mer än hälften och ofta runt 1/6 av recepten är av det slaget. Skälet är förstås att receptförslagen i Vi Föräldrar vänder sig till föräldrar som ska lösa det dagliga problemet med att ge hela familjen en väl sammansatt måltid, medan recepten i Kamratposten ofta är mellanmål, vilka är enklare att tillaga och för det mesta är söta¹¹.

Genom hela perioden har Kamratposten sidor med nyhetsinslag, rapporteringar om vad som händer på olika områden i Sverige och världen, utifrån vad som bedöms intressera barn. Det finns också sidor där läsarna ställer faktafrågor. Inom området sötsaker får vi t.ex. veta hur man gör choklad och strössel, att det var en svensk som uppfann läskedrycken, att de konstgjorda färgämnen försvann från polkagrisarna 1993, vem som uppfann tuggummit, att Sveriges undertecknande av EES-avtalet innebär nya regler vad gäller choklad och glass och att 11-åriga Kim jobbar extra som smaktestare åt GB Glass. Kuriosa är en särskild genre:

Världens största kokosboll tillverkades nyligen i Burlöv utanför Malmö. Nu hamnar den i Guinness rekordbok. Kokosbollen vägde 2 000 kilo, innan ortsbefolkningen åt upp den. (KP 6/93)

Bagare i Italien har bakat en fem meter lång formel 1-bil av märket Ferrari. Bilen består av 40 000 gräddpajer som är hopfogade och garnerade med vaniljkräm och choklad. Racerbilen föreställer Michael Schumachers formel 1-bil som han vann VM med. (KP 13/01)

I hälften av de undersökta decembernumren har Vi Föräldrar temat baka med barnen: pepparkakor, bullar, bröd och julgodis. Även om barn kan vara med i köket även andra tider på året är det självklart att de ska vara med när lussebullarna ska trillas och

¹¹ Alla recept är dock inte enkla; 1981 finns t.ex. recept på glace au four, ananasfromage och rysk marmelad.

marsipangrisarna modelleras. 1977, i kollektivboendets epok, är det inte bara de egna barnen utan också grannen och grannens barn som inbjuds att delta i bakandet. 1997 har de vuxna en mer perifer roll och barnen får själva ”ta kommandot i köket” och tillverka massor av ”fantasifulla läckerheter”. Den andra stora högtiden under året, barnets födelsedag, är lika obestridligt kopplad till sötsaker. 2005 svarar en panel av fyra fyraåringar i Vi Föräldrar på frågan om hur ett barnkalas ska vara. ”Mat och tårta”, ”korv, ketchup, tårta och godispåse”, ”tårta och godis” och ”glass, tårta, godispåse” blir svaren. Nog ser det ut att finnas fog för det inledande påståendet om sötsaker som barnens tidlösa njutningsmedel.

Den söta gemenskapen

Det goda sockret ingår, liksom det onda, i allianser med ett flertal aktanter beroende på vilken händelse som sker och vilket mål som ska uppnås. Precis som var fallet med det onda sockret är barnens kroppar och smaklökar givna deltagare i de händelser som konstituerar det goda sockret. Övriga mänskliga aktanter skiljer sig däremot åt. Tandläkare förekommer inte i ett gott-sockernätverk och föräldrar är inte självklara deltagare. Lika vanliga deltagare som föräldrar är andra barn, liksom ting och miljöer som förstärker det goda sockrets njutning: lördagsmys, videofilm, bästisar, fest, föräldrafritt hem, ledighet från skolan. Det kanske mest iögonfallande är att social samvaro spelar en betydligt större roll i det goda sockrets nätverk än i det onda sockrets.

Något av det mysigaste jag vet är när min mamma och jag, en dag när det är dåligt väder, sitter och dricker te i vårt kök. Då brukar vi, över vårt varma te (som oftast är apelsinte för det tycker vi bäst om) prata om allt mellan himmel och jord. Det kan handla om familjen, skolan, gamla förälskelser eller om speciella problem som vi kanske har. Ibland kan vi bara sitta och skoja. Det känns skönt att sitta där mitt emot sin mamma och tömma sig på sina funderingar och tankar. Man känner sig trygg och lugn.

Hej då från Anna i Lund (KP 14/77)

Teet (och eventuellt tillhörande fikabröd) fungerar i det här exemplet som kopplare för samvaron mellan Anna och hennes mamma. Tingen och teknologin, det icke-mänskliga, är paradoxalt nog det som stabiliserar sociala relationer, skriver Latour (1998, 2000a). Apelsinteet, muggarna, köksbordet, köket och ruskvädret utanför köksfönstret skapar en struktur åt Annas och mammans gemenskap, en struktur som kan utvecklas till en ritual, ”Annas och mammans testund”. Genom sin materialiserade form kan ritualen lätt återskapas varje gång någon av dem får lust att sitta tillsammans och prata. Det finns njutningsmedel som kan inverka negativt på mänskliga relationer. Tobak, t.ex. producerar rök och alkohol kan påverka beteendet negativt. Men det gäller inte sockret¹².

¹² Ett viktigt undantag nämndes i förra kapitlet – en undersökning som visar att barn blir aggressiva av socker.

Godisskålen framför tv:n, tårtan och godispåsarna på barnkalasen, det spunna sockret på nöjesfältet, läsken på skolutflykten och de grillade marshmallowsen vid lägerelden, medverkar bara till att förstärka den trivsamma samvaron mellan människor, ett faktum som blir ett svårhanterligt problem för den som vill förpassa sockret till något av de onda sockernätverken. Dessa har helt enkelt inte lika mycket att erbjuda i fråga om glädje och gemenskap. Men det goda sockret har kapacitet inte bara att förhöja en redan trivsam tillvaro, det kan också vara med och omdefiniera en obehaglig situation till en behaglig.

Jag är en tjej på 11 somrar. Jag tycker att det är roligt att vara sjuk ibland, för då får man godis och halstabletter av mamma och så slipper man SKOLAN.
Hej då från Pia (KP 18/77)

Ovanstående exempel på hur ett sjukt barn får njuta både omsorg och godsaker får väl när-mast betecknas som en klassiker. Vi minns annonsen för ”den idealiska tröstaren”, Guld-Marie, 1969, där mammas famn och några mariekex fick tårarna att sina. Att vara sjuk är inte roligt i sig, men kombinerat med godis, en omtänksam mamma och ledighet från skolan kan det bli riktigt angenämt.

Som bl.a. recepten i Kamratposten visar har sockret allra starkast ställning i mellan-målet, vilket ofta också är det som är minst kontrollerat av vuxna och finns som ett viktigt inslag i social samvaro barn emellan (Berg 2002, Haudrup Christensen 2003). Barnen kanske köper sig något i kiosken på rasten eller på väg hem från skolan. Tillsammans med kompisarna hemma och utan störande vuxna kan de laga till äpplemuffins, negerbollar, stekt glass, lång-semla, chokladbanan i ugn, dajm, kola, ”mumsigt mojs”, minniispinnar av Coca Cola eller något annat av allt det som tipsas om i Kamratposten under åren. Ett sådant gott sockernätverk kan emellertid förändras helt när en ny aktant, en förälder, kopplas till nätverket.

För en stund sedan blev jag godissugen men jag har inte råd att köpa godis. Så jag tänkte att jag får göra något annat. Jag tog fram ett recept och tog fram det som behövdes för att sätta igång, men så dök hon, mamma, upp och sa att det får jag inte och då blev jag förbannad och skrev ”fy fasen”, men bara det, och rusade upp på mitt rum och bakom mej hörde jag ett stort ”USCH”, och hon kommer att vara osams med mej minst hela dagen, och klockan är bara 15.30.
Förbannad och godissugen -63 (KP 8/77)

Inledningsvis bildas ett aktörsnätverk bestående av barnet, godissuget, den tomma plånboken, receptet och ingredienserna utifrån målet att göra godis. Samtliga dessa aktanter är precis lika närvarande när mamman dyker upp, men som den starka aktör hon är (i kraft av ett nätverk bestående av ålder, generationsordning och ekonomiskt, juridiskt

och psykologiskt överläge) förmår hon att upplösa det ursprungliga målet och ersätta det med sitt eget. Vad detta är får vi inte veta. Kanske är det att hennes barn bara ska äta godis på lördagar, att barnet ska fråga om lov innan det gör godis eller att familjen strax ska äta middag. Resultatet blir i alla fall att det godissugna barnet inte längre kan uppfylla sitt mål. Istället har ett nytt problem lagts till det förra, nämligen att relationen till mamma kommer att vara dålig resten av dagen. Den tredje och sista akten i historien utgörs av hur barnet då försöker lösa detta nya problem genom att söka allianser utanför familjen. Han/hon skriver en insändare till Kamratposten och kopplar därmed till sig ett nätverk som är betydligt mer omfattande och mäktigt än vad som kan åstadkommas inom det egna hemmet. Här finns andra barn som kan känna igen sig och ge empati, en vuxenredaktion som värnar om barns rättigheter och sist men inte minst en offentlig arena där mammans orättvisa handlande kan beskådas och bedömas av en allmänhet. Konflikten i köket därhemma har därmed översatts, ”satts över”, i en kontext där det tidigare maktlösa barnet blivit delaktig i ett kollektiv, vars intressen förtjänar att respekteras.

Vuxna kan alltså sabotera vissa former av goda sockernätverk som barnen försöker skapa. Att vuxnas frånvaro ibland är en förutsättning för att upprätta ett gott sockernätverk blir allra tydligast i en insändare i Kamratposten 1997:

Idag skolkade jag och min bästa kompis. Vi åt godis och chips. Vi hade jätteroligt hela dagen. Så prova på det! Det är kul om man har något att göra. Vi hade tagit hem våra matteböcker och vi räknade lite för att inte komma efter i skolan.
Stenbock + Tvilling = ”Best friends forever” (KP 5/97)

En sådan här situation förutsätter att föräldrar och lärare är frånvarande och ovetande. Brottet, skolket, är det magnetfält som inordnar och definierar de andra aktanterna, barnen, godiset, chipsen och platsen där de håller till. Platsen blir en frizon, godiset och chipsen förbjudna njutningar och barnen de glada, förrymda fångarna. Aktörsnätverket formulerar en princip som går tvärt emot den moral som gäller i samhället för övrigt – att skolka är ”jätteroligt”. Att de framför en princip som så uppenbart bryter med rådande moral hanterar barnen på två sätt. Dels försöker de stärka sitt nätverk genom att rekrytera andra till det (”Så prova på det!”), dels visar de att skolka inte behöver innebära ansvarslöshet och total moralupplösning, genom att berätta att de räknade i sina matteböcker för att inte komma efter. Genom att bli publicerat i Kamratposten får modellen ytterligare legitimitet och publiceringen säger mycket om Kamratpostens strävan att lyfta fram barns perspektiv.

I det onda sockrets olika nätverk tilldelas vuxna rollen som de som ska kontrollera förbindelsen mellan godiset och barnet och i mesta möjliga mån hålla dem isär. Men det goda sockrets nätverk erbjuder vuxna andra subjekspositioner. Vuxna har nämligen inte bara till uppgift att måna om barns kroppsliga hälsa, goda föräldrar bemödar sig

också om att barnen ska vara glada och lyckliga (Brembeck, kommande). Här kan de lätt låta sig enrolleras till nätverket sötsaker-barn-glädje. I en uppsatstävling om ”Min drömskola” i Kamratposten 1997 involverar två flickor skolmåltidspersonal och lärare i detta nätverk. De beskriver en skoldag där barnen leker i solskenet på den grönskande skolgården, badar äventyrsbad på gymnastiktimmen och ägnar lektionerna åt högläsning, målning och fri skrivning. Lunchen består av lasagne, grillad kyckling och pommes frites och till efterrätt får de fruktsallad och vaniljglass. I slutet av dagen säger fröken: ”Eftersom det är så vackert väder i dag och ni var så duktiga på matteprovet så ska jag bjuda hela klassen på gräddtårta med hallonsaft.” (KP 7/93)

Samma idé återfanns i Vi Föräldrar 1985, men då som ett ”undantag”.

Bestämda klockslag och rutiner låter kanske tråkigt, men underlättar livet betydligt i småbarnsfamiljen. För den skull behöver ju inte livet bestå enbart av regler. Men har man inga regler kan man inte unna sig och barnen lyxen att göra det ovanliga, att för en gångs skull får göra det där som nästan är på gränsen till det tillåtna. Helt enkelt att låta undantagen sätta lite guldkant på vardagsrutinerna. (VF 3/85)

Den goda föräldern här är lika ansvarstagande som alltid, men också flexibel och lyhörd. Hon kan under kontrollerade former låta barnen få göra det förbjudna: sova under trappan, bada med kläderna på, äta middag i källaren, förvandla köket till hamburgerbar och hoppa över huvudrätten och äta bara efterrätt. Sötsakerna och ”skräpmaten” har inte omdefinierats eller fått en annan status i familjens kosthåll; men föräldraaktören har rekryterat dem till nätverket på sina villkor. Det råder ingen tvekan om att barnet och de nytillkomna aktanterna fortfarande får samspela under kontrollerade former och att initiativet är föräldrarnas. Lunchen blir ”fest” en dag när ”mamma plötsligt tröttnat på att laga riktig mat varje dag”. När Erik suckar över att man alltid måste ”äta vanlig mat först”, får han snällt göra just det, medan mamma däremot nästa dag, på sitt initiativ byter ut den vanliga menyn mot ett antal efterrätter till middag. Målet är att göra barnen glada, att skapa en trivsam samvaro, inte att ifrågasätta generationsordningen och låta barnen bestämma.

Men exemplet visar också att föräldrar ser sig föranlåtna att ta hänsyn till barns önskemål. Det var ju trots allt barnens förslag som togs upp, och det är inte bara när det gäller undantagen som barns smak och preferenser har betydelse, utan framför allt i de dagliga matbeslut som föräldern fattar. Man bär, som Shanahan och Pipping Ekström (1999) uttrycker det, ”sitt hushåll med sig, när man står framför butikshyllan” (ibid.162). I valet mellan det ena eller andra smörgåspålägget eller frukostflingan spelar kunskapen om vad som är socialt acceptabelt i familjen stor roll (ibid., Ekström 1999). Berg (2000) skriver att barns matval påverkar vad de andra familjemedlemmarna äter, och att en

amerikansk studie visade att barnen kunde utgöra ett hinder när föräldrarna försökte införa en diet med lägre fetthalt (ibid:14). Barn inverkar alltså på föräldrarnas matval dels direkt i sina preferenser, dels indirekt genom att de finns och att det är föräldrarnas uppgift att ge dem såväl god och näringsrik föda och bra måltidsvanor som en lycklig barndom. Föräldrarna å sin sida kan använda godis som belöning och mysskapande medel, men också, genom att inte ge godis, som medel för att visa sitt missnöje eller utöva makt.

Socker som njutning

I två annonser i Vi Föräldrar 1973 spelar Kellogg's på temat det njutande, fria och lyckliga barnet. I den första annonsen sitter tre barn vid ett bord, äter Kellogg's Frost Flingor, läser serier och målar. "Ungar vet vad dom gillar" lyder rubriken.

Dom gillar att leka. Vilda lekar eller lugna lekar. Och dom gillar att äta. Om det bjuds på något extra. Ett mellanmål ska vara gott. Som Frost Flingor med mjölk. Vad gör det sen att ungarna har roligt medan dom äter? (VF 3/73)

I den andra annonsen sitter en pojke i en bekväm fåtölj, ser ett naturprogram på tv och äter flingor. "Säg det barn som kan motstå en tallrik Frost Flingor och ett spännande TV-program." är Kellogg's retoriska uppmaning. Motbilden till det disciplinerade barn som bara äter godis på lördagar är här det njutande barnet, som brer ut sina leksaker på matbordet eller myser framför tv:n med en skål sockerbemängda flingor. Liksom i de onda sockernätverken är sockret och barnets smaklökar centrala aktanter, men runt dem formerar sig ett helt annat nätverk, bestående av roliga aktiviteter, tillåtande föräldrar, trivsamt hemmiljö och sist men inte minst glädje. Att barnen ska vara glada, att de ska ha roligt och att de ska få göra och äta det de tycker om, är annonsernas budskap. För barnens glädje är också föräldrarnas glädje och den goda föräldern samspekar på så vis med det goda sockret.

För att en annons ska nå fram med sitt budskap måste den kunna översätta föräldrars intressen och exempelvis erbjuda problemlösningar. Framför allt den första av de båda annonserna har en direkt relevans för ett problem som återkommer i artiklar och frågespalter i Vi Föräldrar genom åren. "Varför vill vår treåring inte äta?" (VF 11/73), "Min unge äter som en häst" "Och min plockar som en sparv" (VF 5/77), "En sked för mamma" (VF 3/85), "Äter våra barn rätt?" (VF 3/89), "Snälla, bara en sked till. När barnet plötsligt inte vill äta." (VF 8/97), "Min 5-årige son kräks när han inte vill äta" (VF 9/05). Oro för att ens barn inte äter tillräckligt och får i sig den näring det behöver går som en röd tråd genom frågespalter och artiklar i Vi Föräldrar. Verkliga eller fiktiva scener målas upp och experter i form av barnläkare, dietister eller psykologer ger goda råd. Trots ett återkommande påpekande från experterna att friska barn som har tillgång till mat inte svälter ihjäl tycks ångest vara ett av grundtemana i relationen förälder-

barnmat. Få företeelser tycks kunna provocera en förälder så mycket som ett matvägrande barn. I annonser kan vi här se en tydlig koppling till marknadsförarens kunskaper om föräldrars svaga punkter. Det matfriska barnet som förtjust konsumerar företagets produkt – inte sällan med påpekande om produktens näringsrikedom – är utan tvekan den vanligast förekommande karaktären i matannonser.

Den första annonsen för Kellogg's Frost Flingor ovan gör sig till talesman för både barn och föräldrar. Dels översätter den barns smak. Barn gillar att äta goda mellanmål och de vill ha det trivsamt och leka när de äter. Dels översätter den föräldrarnas oro för att barnet inte äter. Barn gillar att äta "om" de bjuds på något extra. Hotet är förtäckt men påtagligt. Här räcker ingen vanlig gröt eller tråkiga flingor, det krävs såväl söta flingor och behaglig miljö som roliga aktiviteter för att barnet ska äta och föräldrarnas oro stillas. Sockrets eventuella hälsofara tonas ner, ätandet och barnets belåtenhet är det centrala. Kellogg's erbjuder en lösning, en befrielse, för den förälder som strävar med sin ansvarsbörda för barnets välmående. Budskapet är således att om barnet får äta vad och hur det vill är problemet ur världen. De här annonserna faller väl in i den ton som är vanlig även i andra annonser, inte minst i barnmatsannonser, den som tillerkänner barnet en egen smak, som det finns all anledning för föräldrar att ta hänsyn till. I annonserna är barn inte nödvändigtvis "becomings" som ska fostras och skyddas, istället är de kompetenta "beings" som inte sällan har större kunskaper om vad som är nyttigt än föräldrarna och som är aktiva och klarar sig bra själva.

I Kamratposten ingår det goda sockret i kontexter som barn är väl förtrogna med. Medan det onda sockret är en inkräktare i barns kroppar och barns liv är det goda sockret en aktör som är med och definierar barndom, både i vardag och fest. Lockelsen med godsaker handlar inte bara om att det smakar gott utan också om behag i form av positiva associationer. En läcker glasstrut är motivet för en önskebild i Kamratposten 1993.

Glasssssss... Sug på ordet. Visst får man en smak av sommar i munnen! Pinnarna och strutarna är minsann inte vilket godis som helst. De är viktiga hjälpmedel för att förstärka känslan av lov, sommar och sol. (KP 7/93)

I inledningen till den här artikeln kopplas glassen till ett vidsträckt nätverk fyllt av positiva associationer. Hela det ljuvliga sommarlovet med ledighet, sol, bad och glatt umgänge finns att tillgå i en enda godisprodukt. Efter denna inledning – som mycket väl kunde tillhört en glassannons – följer dock, vilket är karakteristiskt för Kamratposten, en informationsrik text. Läsaren får veta att svenskarna detta år åt fjorton liter glass per person, mot 0,6 liter 1950, att världens första glass tillverkades i Kina för 5000 år sedan, vad sorbet är för något, att man i Japan inte bör äta glass sedan man gift sig samt att 88:an, Dajmstrut och Magnum var årets populäraste glassar.

Nästan exakt samma koncept följs fyra år senare då önskebilderna är godis. ”Vem kan motstå en hel affär full med karameller och annat godis? Doften, färgerna och formerna får det att suga i magen.” lyder en bildtext. Det kan noteras att man använder en liknande formuleringen som i annonsen för Frost Flingor ovan, en formulering som inkluderar läsaren och annons/artikelförfattaren i samma smakgemenskap. Texten ger information om godisets historik, hur mycket godis svenskarna äter och vilket godis som är populärt i olika åldrar. I den här artikeln ställs dessutom flera motsatser upp mellan hur man trodde ”förr” och hur det är nu. Den äldsta jämförelsen går tillbaka till Gustav Vasas tid, då det inte var något ”prat om att godis var onyttigt.” Nästa jämförelse görs med 1700-talet, då en tidningsskribent varnade läsarna för att blanda de farliga upphetsande tingerna romantik, choklad och romaner. Översatt till Kamratposten-kontexten 1993 blir denna information till ett tips: ”Nästa gång du får påhälsning från den du är kär i, bjud på varm choklad och ta fram chokladasken.” Den tredje jämförelsen är den tidigare nämnda mellan 1970-talet, då godisätande ansågs fult och dåligt och nu, när den sanning som gäller är att godis ska vara färgglatt och läckert och associera till fest.

Godiskompetens och matlust

I både Kamratposten och Vi Föräldrar förekommer experter av olika slag. I Vi Föräldrar är det, naturligt nog, experter på barn som uttalar sig, presenterar fakta och ger goda råd. Experterna kan ibland också vara andra föräldrar, som i artiklar framträder med sina lösningar på föräldraskapet. Expertis tillhandahålls också i annonserna, vilka, som nämnts, kan spela på föräldrars oro att inte ge barnen tillräckligt näringsrik mat, och därför behöva förlita sig på (barnmatsproducentens) expertis (Palojoki 2003). I Kamratposten finns dels fasta experter som svarar på barns frågor om relationer, kroppen o.dyl. , dels experter som förmedlar fakta i artiklar i olika ämnen. Det mest slående är dock att det är barnen själva som betraktas som experter, och det de är experter på är barndomen med alla dess aspekter. Här handlar det inte bara om att veta hur det är att vara barn och att känna till barns villkor utan också att ha kunskaper om frågor och angelägenheter som ligger barn nära och som barn är intresserade av. Vi Föräldrars motsvarighet till Kamratpostens expertbarn är barn i barnmatsannonser, som förklarar för föräldrar och yngre kamrater hur näringsrik Findus välling är eller med förtjusning ger sig i kast med att prova alla nya smaker i Sempers sortiment.

Medan barn generellt i medierna oftast framställs som antingen offer eller problem (Rönneberg 2003), är Kamratposten-barnet ett i allra högsta grad kompetent barn, även i sammanhang då andra medier förmodligen skulle framställt dem som just offer eller problem.

1985 genomförs en stor godistest där en grupp på sju ”vana godisätare” mellan 9 och 12 år ägnar en ”intensiv eftermiddag” åt att äta och bedöma 21 olika godissorter och fylla i smakprotokoll på en femgradig skala, ”supersmaskig”, ”god”, ”ätbar”, ”bläh” och ”urrk”. Kompetensen hos smakpanelen utgörs inte av förmågan att uppskjuta behovs-tillfredsställelse eller att måna om tandhälsan utan om att vara just erfarna godisätare.

”De nöjer sig ingalunda med någon ynka påse till helgen utan käkar veckorna runt.” (KP 3/85) Smakkategorierna visar att man utgår från barnens erfarenheter och språkbruk, vilket går igen för övrigt i artikeln. Om godiset ”Supersur” sägs att det ”intas med fördel sittande så att man kan klösa i soffdynan medan de värsta plågorna går över”. I samband med information om att lösgodis kostar 7-8 kronor hektot står det: ”Ett hekto ser inte heller mycket ut, men det kan vara alldeles tillräckligt för att man ska bli så där lagom mysigt illamående.” Översatt till Kamratposten-kontexten omkastas många av de sanningar som är självklara i Vi Föräldrar och andra texter riktade till vuxna.

Överflödet av godis och glass, vare sig det handlar om bilder av godisbutiker, beskrivningar av godistest eller bara tanken på hur det är att äta godis tills man blir ”så där lagom mysigt illamående”, har dock en motsvarighet i Vi Föräldrar i form av en bild, som jag första gången träffade på 1997; barnet med den nedkladdade munnen. Det är Findus som i tre barnmatsannonser på detta sätt förmedlar barns matglädje. I nästa undersökta årgång av Vi föräldrar, 2001, har Brago tagit upp idén och presenterar en helsidesbild på en liten belåten flicka som är helt nedkladdad med Brago chokladkex runt munnen. När chokladkrämen översätts, sätts över, från kexpaketet till annonsen transformeras det radikalt. Ett Brago chokladkex, så som en kund möter det i butiken, är placerat i en stapel tillsammans med 27 andra och innesluten i en plastförpackning. I ena ändan av förpackningen finns en röd tråd i kraftigare plast och om man drar i den öppnas ett lock i förpackningen, som gör det möjligt att plocka ut kexen ett i taget. Man kan säga att förpackningen har ett inskription, som tilldelar den potentiella kexätaren en viss roll och vissa handlingsalternativ (Akrich 2000). Detsamma gäller chokladkexet. Det har ett behändigt format, så att en vuxen kan inmundiga det i några få tuggor och chokladkrämen ligger prydligt utbredd ovanpå kexet och har fast form i normal rumstemperatur, vilket gör att man varken behöver tallrik eller bestick vid konsumtionen. Chokladkexet bär således med sig en inskription som definierar handlingar, aktörer och platser (ibid.).

Chokladkexet i annonsen, däremot, har en helt annat inskription. Om målet för förpackningens chokladkex är att möjliggöra ett smidigt och disciplinerat intagande av ett sött kex, är målet för annonsens chokladkex att delta i hedonistisk njutning. Den chokladkräm som i den ursprungliga formen hölls tryggt på plats ovanpå kexet har nu rymt ur fångenskapen och flyter ut över en flickas mun, haka och kinder. Det finns mer choklad än vad flickan kan stoppa i sig, det är ett överflöd. Den här flickan är inget disciplinerat barn, hon får härja fritt i sin matglädje. Men är det inte risk för att föräldrar som ser den här annonsen reagerar negativt, att det uppfattar det som oaptitligt, slarvigt och opraktiskt? Kanske, men annonsen svävar inte fritt i universum, den har uppenbara kopplingar till uppfostringsideal vid denna tid. Vi möter det bl.a. i artikeln ”Rätt servis till barnen” i Vi Föräldrar 1/05. På en bild ser vi lille glade Morris, 1 år och 2 månader, som ”precis har börjat äta själv”, sitta i sin barnstol med en tallrik gröt och skeden i

högsta hugg. Hela skeden, Morris' hand, mun, haka och näsa är nerkladdade med gröt, och texten inleds lakoniskt: ”Små barn blir kladdiga när de äter.” Mer tydlig är ideologin i en motsvarande artikel 2001, där Vi Föräldrar också tipsar om tallrikar, bestick och haklappar.

Äta vackert? För barnet spelar det ingen större roll hur maten kommer in i munnen – fingrarna funkar ju alldeles utmärkt! Men omkring 9 månaders ålder brukar de flesta visa intresse för att börja äta med sked, och då är det bra att passa på. /.../ Vi vuxna får helt enkelt ha tålmod med klet och kladd. Lusten till maten är det viktigaste. Allra bäst är det om barnet får äta tillsammans med den övriga familjen. Barn imiterar ju oss vuxna och på så sätt kommer bordsskicket med tiden! (VF 3/01)

Två aspekter av föräldraskapet synliggörs här. Först är det det tidigare berörda problemet med matvägrarna och föräldraängesten. Barn äter inte alltid så mycket och så näringsrikt som föräldrarna skulle vilja, föräldrarnas och barnets olika mål med ätandet riskerar att göra matsituationerna till arenor för maktkamper. I en artikel 1981 går man så långt som till att påstå att ”egentligen är det förvånande att barn äter”, med tanke på att matbordet ofta är den plats där ungen ska ”uppfostras och lära sig veta hut” (VF 1/81). Att stå ut med klet och kladd är i ljuset av detta det fullt rimliga priset en förälder får betala för att barnet ska äta och känna lust till maten. Den andra aspekten är föräldrarnas ansvar för att barnen är lyckliga och glada. Barnen med de nedkladdade munnarna, vare sig de finns i annonser eller artiklar, ler. De trivs, de är nöjda med livet. I en annons för GB-glass 2001 finns inga kladdiga munnar, men däremot fem skrattande lyckliga barn med varsin glass i näven och med texten ”Jag älskar glass” på sina tröjor. Friska, aktiva barn som har roligt tillsammans är ett givet ideal för varje förälder.

I det tidigare exemplet från 1985 beskrevs hur utsvävningarna i form av hamburgerbar hemma och middag bestående av enbart efterrätter var noggrant avgränsade från det normala i form av ”undantag”. Ett årligt återkommande undantag från det vardagliga förståndiga näringsintaget är ätandet under julen och inte minst då förhållandet till socker och godsaker. I en artikel från 1997, ”Nissarnas jul”, kompenseras barnen för ett helt år av matdisciplinering:

Julbak och pyssel är spännande för barnen. Vi lät dem ta kommandot i köket. Det blev en orgie i deg, karamellfärger, choklad och mjöl. Efter en härligt rörig eftermiddag var köket fyllt av fantasifulla läckerheter; lussebullar, godis och pepparkakshus.

Bästa julklapparna till farmor och farfar – om det blir något kvar... /.../ I år fuskade vi och köpte ett färdigt [pepparkakshus] som barnen fick de-korera själva. Där fanns inga hämningar. Ju tokigare, desto finare. För det ska vara skojigt

att baka och pyssla, det var alla överens om. Naturligtvis hamnade en hel del deg i de små magarna. Och ganska mycket mjöl i håret. Men det blev den roligaste dagen på mycket länge. (VF 12/97)

Här släpps barnen lösa både i föräldrarnas köksdomän och i godisfrosseri, där det inte är tal om att uppskjuta behovstillfredsställelsen. Ordvalet signalerar en närmast karnevalistisk omkastning av den vanligtvis gällande ordningen: köket blir inte outhärdligt kaotiskt, utan ”härligt rörigt”; ”orgie” och ”inga hämningar” blir positivt laddade begrepp. Framtiden är sekundär, det är viktigare att barnen har roligt här och nu än att farmor och farfar får några julklappar. Glädjen är det allt överskuggande målet. Barnens glädje är föräldrarnas belöning, när det är jul kan man göra undantag från den vardagliga tråkigheten och släppa barnen lösa. För en gångs skull kan föräldern släppa på sitt tyngande ansvar att fostra, begränsa och tillrättavisa.

Det har en speciell betydelse att det är just julbullar och julgodis som tillverkas. Julen ger en inramning som anvisar specifika platser och uppgifter åt var och en av de medverkande. Barnen blir ”nissar”, klädda i tomte- eller luciadräkt, eller med förkläde och huvudduk. Pepparkaksdegen, som barnen glupskt sätter i sig, är inte vilket godis som helst. Den är del av ett omfattande kulturellt nätverk bestående av svenska jultraditioner. Här finns t.ex. den tradition, med rötter i medeltiden, som innebär att julhelgens överflöd av mat utgör kontrasten till försakelserna under resten av året, här finns Pippi Långstrump som kavlar pepparkaksdeg på köksgolvet och förser sina vänner med högar av kristyrdekorerade pepparkakor. Och här finns en mångårig design- och konstnärlig tradition i bakverk och pepparkakshusbygge. Barnens hedonistiska utlevelse och hämningslösa orgier kan därför inte utan vidare förflyttas till en annan kontext. Den blir till, verkar och samspelar med andra aktörer i det nätverk som uppstår för just detta ändamål och som innefattar specifika livsmedel och ingredienser, särskilda kläder, tidpunkten på året, tidigare generationer, tidigare händelser av samma slag i familjen – och, inte att förglömma, den vanliga, mer disciplinerade vardagen, som utgör kontrasten mot vilken undantaget blir synligt. Som avgränsad annorlunda bildar den också ett ideal; föräldrarna ska ge barnen traditioner och glada minnen från barndomens jular.

Det finns också anledning att fundera över om det finns tendenser till att det hedonistiska inslaget blir mer än ett undantag från en annars disciplinerad barndom och istället medverkar till att definiera åtminstone de första åren av barndomen. Barnen som njutningsfullt kladdar med maten i Findus barnmatsannonser har inte fotograferats under jul- eller födelsedagsfirande utan ger bilder av hur det går till i vardagen när barn äter. Där är ”kladd och klet” ett normalt beteende, barn tillskrivs ett speciellt sorts ätande, som vuxna får stå ut med. Detta ”små barns ätande” kommer till uttryck i en artikel i Vi Föräldrar 1993. Med målet att ”fullständigt ovetenskapligt” undersöka vilken mat 1 ½-åringar gillar allra mest, placerades tjugo barn i denna ålder vid varsin bricka

med smakbitar av olika sorters mat: kokta makaroner, köttbullar, prinskorvar, rökt lax, rostbiff, oliver, matjessill, rödbetor, citron, purjolök och ädelost. Ganska snart utbröt, vad vän av ordning skulle kalla kaos. Barnen slängde mat på golvet, tömde ut maten och byggde torn av plastbägarna, klämde sönder ädelosten, stal mat från varandra och matade varandra. Testet beskrivs dock som lyckat. Inte bara för att man kom fram till ett resultat – att köttbullar, prinskorvar och oliver var mest populära – utan också för att ungarna var ”ljuvliga” och att testet var ”mycket roligt att göra”.

Artikeln visar att små barns matglädje inramas av andra värderingar och förväntningar än vuxnas eller äldre barns. När barnen blir några år äldre kommer ett sådant här matbeteende att orsaka problem i skolmatsalarna. Men för de minsta barnen finns inte bara acceptans för att de kladdar och leker med maten, det framställs också, i exemplen ovan, som ett eftersträvansvärt beteende, som visar deras sinnlighet och upptäckarlusta och som är motsatsen till det tvära, matvägrande barnet som orsakar sina föräldrar så mycket oro.

Sött blir slisk – njutning blir vämjelse

I det tidigare refererade godistestet fanns uttrycket ”lagom mysigt illamående”. Uttrycket påminner om att njutningen har en övre gräns där den övergår i något annat. En gräns där överflöd blir övermättnad, njutning blir vämjelse och kontrollen över både det egna godissuget och de söta produkterna går förlorad. Detta är ett återkommande tema i Kamratposten. Vid några tillfällen tas det upp i insändare:

Hejsan KP! I dag var vi och hälsade på hos en tant och hennes fästman. Först fick vi en massa Coca-cola och karameller och sånt, så när vi skulle äta var jag precis mätt. Jag åt bara lite köttsoffa som sattes fram. – Nu äter jag inte mera, sa jag till mig själv. Men då såg jag till min fasa att det var en rätt till. I min familj, eller ska jag säga släkt kan man helt enkelt inte hoppa över en rätt. Men jag var stoppmätt! Köttstyckena såg jättelika ut för mina ögon. Till sist tog jag en halv potatis, lite sås, rödkål och en sked sallad. – Ska du inte ha något mera? sa pappa. – Äter hon inte kött? frågade tant. Alla stirrade på mig. Ja, det gjorde de faktiskt! Precis som om jag var ett slags underligt djur. De trugade och hotade med att det inte blev mera mat den dagen. /.../ Vad klagar alla på egentligen? De jämrar sig över överflödssamhället och säger att det måste bli en ändring, men man blir ju tvingad till det!

En Oxe som undrar lite grand ibland (KP 15/77)

Jag är döless på prinsesstårter. Jag fyllde år i måndags och när jag kom hem från skolan stod det en prinsesstårta på köksbordet. ”Grattis på födelseda’n lilla gumman. Mamma”, stod det på en lapp. En timme senare var jag hos pappa och dom hade också köpt prinsesstårta. Jag höll god min och åt den också. Sedan gick jag

till farmor och farfar och gissa vad de bjöd på? Jo, prinsessbakelser. På kvällen höll jag på att spy när jag hörde ordet prinsesstårta på TV. Jag ska aldrig mer äta det!

Stenbock i Tyringen (KP 5/89)

De godsaker som är begärliga i andra sammanhang och som vanligtvis ransoneras har när de serveras i övermått blivit föremål för motvilja. Frossandet i sötsaker som hör till festliga tillfällen kan uppenbarligen bli för mycket för barnens kroppar. Ännu längre har det gått för signaturen ”Nanna, 8 år” som skriver i Kamratposten numret därpå. För hennes del är det inte slakten, utan hon själv, som står för det vämjeliga överflödet av sötsaker:

Nu är det så att jag har ett litet problem. Jag brukar köpa godis ibland. Och nu har jag ätit så mycket att jag spy. Igår köpte min kompis och jag två stora påsar med godis. Men när vi hade köpt dom hade vi ingen lust att äta. Jag bara köper utan att jag vet varför. Vad ska jag göra? (KP 6/89).

Det tycks som att det är just den bristande kontrollen som är det gemensamma problemet vad gäller sockeröverflöd i Kamratposten, vare sig det handlar om oförmåga att kontrollera släktingar, konventioner, den egna köplusten eller det egna ätbeteendet. Samma vuxna som i vissa situationer har till uppgift att hålla barnet och sockret borta från varandra, och i andra att erbjuda godsaker som en ”guldkant” för barnet, kan i ytterligare andra kontexter orsaka både kroppsliga och sociala problem för barnen genom att av välvilja sammanföra de båda. En ekonomisk sida av saken finns också. När barnet har egna pengar och inte är beroende av vuxna förmedlare för att få tillgång till godis har ett hinder mellan de båda undanröjts och sockret kan få fri tillgång till barnets kropp. Det blir nu kroppens uppgift att bryta förbindelsen och den gör detta genom att helt enkelt kräkas upp godiset.

Överflödsproblematiken, som är både en lockelse och en skräck, är också ett populärt tema i tecknade serier i Kamratposten. I ”En degig dröm” (KP 14/93) drömmer en pojke om den efterrätt han ska laga till i hemkunskapen nästa dag. Han och kamraten blandar ett övermått av söta ingredienser i degen: socker, marmelad, vaniljkräm, hallonsylt, kolasås, sirap, sega grodor, lakritsbåtar, corn flakes och russin och slutligen bakpulver och fem kilo jäst. Det blir till en deg som jäser ut ur ugnen, och fyller hela skolan och hotar att uppsluka de båda kockarna. Slutet på historien är att pojken vaknar och på mammas ”Dags att stiga upp” svarar ”Urk... Jag är nog sjuk i dag mamma.” Samma tema, ”för mycket av det goda” eller ”att förlora kontrollen över sina njutningar” finns i serien ”Bertils bullar”. Bertil ska baka bullar och helt utan hans egen förskyllan jäser degen så mycket att han till slut försvinner in i den (KP 7/97).

De närmast groteska ytterligheter som presenteras i fantasiberättelserna (och även i Guinnessrekord som den tidigare nämnda jättekokosbollen) sätter fokus på överflödets moraliska aspekter. Frosseri är, som bekant, en av de sju dödssynderna. Den som ger sig hän åt en dödssynd får räkna med ett straff, där det mest utstuderade väl måste vara att själv bli uppslukad av det man frossar i. Men straffet kan också utdelas av en själv, vilket därtill är ett utmärkt sätt att återta kontrollen:

Hej svejs KP + läsare! Om du är akut godisberoende och inte har något godis, kan du pröva mitt tips. Ta fram allt sött och sliskigt ni har i skåpen som sirap, socker, grädde, o'boy, strössel osv. Blanda ihop allt i en kopp. Det blir jättesött! När man har ätit ett par skedar håller man på att spy av allt "slisk". Då kan jag garantera att du inte är sugen på godis längre! Hälsningar från
En icke godissugen våg i Nora (KP 14/89)

Det här rådet skiljer sig från ett annat i samma nummer, där skribenten tipsar om att man ska suga på isbitar när man blir godissugen. Medan den senare distraherar kroppen och sublimerar godissuget, går det första rådet ut på det motsatta: att ge kroppen mer av det åtråvärda än vad den tål.

I det moraliskt definierade nätverk som uppstår när njutningen övergår i frosseri produceras dikotomier. Det barn som ger sig hän åt ett övermått av godisätande har en motsats i det disciplinerade barn som bara äter lördagsgodis, men också i fattiga människor i tredje världen som inte har tillgång till den rika världens överflöd.

Hej KP! Jag tycker det är äckligt med folk som vräker i sig chips, ostbågar, jordnötter, glass, coca-cola, choklad och annat onyttigt. Folk kårar och kårar bara för att dom tycker det är gott. Inte för att dom är hungriga. En del kan inte gå förbi en hamburgerbar eller korvkiosk utan att bli sugna och köpa... Om man tänker efter har vi ingen som helst rätt att äta i onödan. För tänk på att det finns något som heter u-länder, där miljoner människor svälter ihjäl. Skicka pengarna till dom fattiga i stället för att slänga ut dom på onyttigt kår. Då kommer pengarna i varje fall till nytta.
Eva-Lott Anneborg, 13 år (KP 16/81)

Svenska barns godisätande knyts samman med svälten i fattiga länder genom "mellanlänken" pengar, som ju mycket konkret kan användas antingen till att köpa godis eller skänkas till välgörande ändamål. Insändaren förordar inte bara ett handlingsalternativ som hon beskriver som mer konstruktivt, hon definierar också en viss typ av ätande som "äckligt". Klokt och återhållsamt ätande ställs mot äckligt och onödigt ätande och pengar kan antingen "slängas ut" eller komma "till nytta". Överflödsproblematiken handlar på så vis om både individens och världens hälsa. Godis är gott och lyxigt och har man råd att köpa det så gör man det, men tolkat på det sätt som insändarna ovan

gör blir resultatet av ett sådant handlande både att den egna kroppen och människor i fattiga länder får lida.

Helena Sandberg (2004) berättar att överviktiga människor vittnar om hur maten ("pannkakor, snabbmat, mackor, chips, såser, hamburgare, glass indränkt i kolasås" m.m.) lierar sig med kroppen, som tar kommandot över individen, "annullerar" viljan och "dikterar villkoren" (ibid. 225). Dödssynden frosseri blir med denna tolkning en synd som hotar civilisationen. En förutsättning för ett fungerande samhälle är att medborgarnas impulser och drifter kontrolleras och inordnas under gemensamma mål. En okontrollerad konsumtion hotar civilisationen, vilka resurser det än är som konsumeras. Här finns en koppling till det ociviliserade, driftsstyrda "becoming"-barnet. Inte bara drifterna och sötsuget ska disciplineras, utan också barnet. Barnen som skolkar och äter godis utför en subversiv handling där kroppar och sötsaker går samman i en aktion som riskerar att undergräva rådande maktstrukturer.

Historiskt kan vi se hur barn har disciplinerats i matsituationen. I det gamla bondesamhället handlade det om att barnen skulle veta sin plats och sin ringa betydelse. När mat var en bristvara, var det de som arbetade hårt som skulle äta i första hand. Barn uppgift var att vara sparsamma och förnöjsamma. I de högborgerliga hemmen handlade återhållsamhet i matsituationer istället om självdisciplinering. Framför allt koncentrerades självdisciplinen i gott bordsskick; att avstå från njutning stärkte karaktären (Nordström 2003, äv. Brembeck 1992). I Kamratposten möter vi några olika förhållningssätt till matsituationernas disciplinering. En artikel 1985 med rubriken "Vet hut!" börjar så här:

Nu gäller det att se upp. Plötsligt, utan att vi intet ont anande vanliga människor har förstått någonting, så har det blivit modernt igen med Vett & Etikett. /.../ Det tråkiga med vett & etikett är att det är så lite vett och så mycket etikett. Sånt man inte behöver veta och helt enkelt kan strunta i. Om man är en något så när normal människa. Och såvida man inte har ett ovanligt stort behov av att veta hur en friherrinna ska tilltalas. Eller när och i så fall hur högt en ung man bör lyfta på hatten.

Texten fortsätter med exempel på etikettsregler förr och nu, med betoning på de orättvisor det medförde för barn: att vara tysta, att alltid få tårta sist på kalaset, att betjänas sist i affären och helst inte medföras på restaurang. "Och allt detta förtryck bara på grund av sin storlek och sin ålder! Är sådant god ton kanske?" Artikeln är ett för Kamratposten typiskt, om än ovanligt starkt, ställningstagande för barns mänskliga rättigheter. Det här är ju också ganska tidigt, i början av en trend där intresset för etikett kom att bli allt större. Det är under en tid i Kamratpostens historia, då man var uppmärksam inte bara på diskriminering på grund av ålder utan också på ekonomiska orättvisor och klassklyftor. Det finns en tydlig kritik mot det som

uppfattas som överklassbeteende i hänvisningar till ”friherrinna”, ”adelskalender” och ”juveler”.

Det finns dock åtminstone en etikettsregel som lever kvar på Kamratpostens insändarsidor och det är regeln om att äta upp maten på tallriken, att vara nöjd med den mat man får. Skälet är inte längre att det är brist på mat i den egna familjen, men däremot i det globala perspektivet. I nr 1/93 svarar signaturen ”Glasstårtan” på ett tidigare inlägg:

Jag skulle vilja klaga på ”Somaliahjälp” i KP 16. Okey, det är förfärligt att folk svälter i Somalia. Men det hjälper väl inte Somalia ett dugg om vi äter upp vår mat eller inte. Du skriver att vi ska vara glada. Men inte blir man väl glad av att äta äcklig mat? Om man bryr sig om dem, ska man skicka mat till Somalia. Istället för att vi ska låtsas vara som de, och bli överlyckliga varje gång vi får en morot. Tro nu inte att jag inte bryr mig, för det gör jag. Men jag tycker att man ska vänta med att äta grismat tills vi behöver det.

Två nummer senare kommer svar:

Vad är du för en barnslig typ? Sådär sa man när man var liten – att det inte hjälper de svältande om man äter upp sin egen mat. Det handlar inte om det. Det handlar om att förstå hur bra vi verkligen har det här i Sverige. Känner du inget som helst dåligt samvete när du ser de svältande barnen titta på dig med hungriga ögon genom TV-rutan, medan du klagar på att vår mat är äcklig? Gör du inte det har du inte mycket till hjärta. Tycker du att skolmaten är äcklig alla dagar så tycker jag att du ska ta en tur till ett land där folk svälter. Sedan kanske du gläds åt din morot.

Annelie

Det är intressant hur två frågor – svälten i Somalia och svensk skolmat med dålig kvalitet – vilka inte alls behöver ha med varandra att göra, kopplas ihop på ett moraliskt sätt. Målet för denna hopkoppling är att barn inte ska vara bortskämda, utan nöjda med det de får. I jämförelse med situationen för barn i svältande länder, blir all svensk skolmat åtråvärd. Men det är av någon anledning inte lika självklart att jämföra skolmaten med lunchmaten på vuxnas arbetsplatser i Sverige. Resultatet är att man går med på att äta trist skolmat för vinsten att känna sig moraliskt god, dvs. att inte vara bortskämd, att känna medkänsla, att vara tacksam för att man lever i ett rikt land. ”Somaliahjälp” och ”Annelie” är exempel på hur barn går in i en generationsordning som tilldelar barnen platsen som de moraliskt goda, som värnar om dem som är svagare än de själva, medan ”Glasstårtan” värjer sig mot att gå in i den positionen. Samtidigt finns ett jämlikhets- och rättighetstänkande i de förstnämnda. De tar sin utgångspunkt i ett ideal där alla borde ha det lika bra. När det nu inte är så, ska i alla fall inte de som har det bäst klaga

För att återgå till sockret (som vi inte lämnat helt tack vare signaturen ”Glasstårtan”) är, som nämnts, en vanlig disciplinerings teknik att hålla det och barnet isär: lördagsgodis, villkor knutna till veckopengen, ekonomisk belöning för att avstå från godis eller godisförbud på skolan är exempel på denna teknik. Men sötsaker kan också användas som redskap för att kontrollera barnens beteende: om du äter upp maten får du efterrätt, om du är snäll får du godis. Ett flagrant exempel är en tvåsidig annons för GB-glass i Vi Föräldrar 1993. Över en stor bild på en pojke med plutande mun och tjurig uppsyn står rubriken ”Muta honom” och nedanför bilden på en Big Pack ”Ha alltid ett leende i frysen”. Texten lyder:

Det är just nu, när han tror att du håller på att gå upp i limningen, som du ska ta honom med överraskning. Fråga honom helt stilla: ”Vill du ha lite glass?” Effekten blir nästan förlamande. Då sätter du in nästa stöt: ”Hämta en Big Pack i frysen”, säger du lugnt. ”Jag har köpt ett nytt paket.” Från det ögonblicket är han din. Han ler och är snäll och god. Det är frid i huset. Till nästa gång..... Men då vet du hur du ska handskas med situationen. (VF 93).

Den här annonsen är införd under en period då uppmärksamheten på sockrets skadeverkningar är ganska låg och när det finns flera exempel på att man i både Vi Föräldrar och Kamratposten betonar glädje och njutning och aktivt undviker att moralisera. Vi befinner oss i glappet mellan tandtrollen och curlingföräldrarna, skulle man lite slarvigt kunna säga. Det är troligen därför som det just då är möjligt för ett företag att införa en annons som denna, som visserligen är provocerande men inte mer än att den kan uppnå sitt syfte.

Vare sig sötsaker ransoneras, används som belöning eller som mutor finns risken att föräldrarnas mål inte uppnås. Christina Berg (2002:22) hänvisar till en undersökning som visar att föräldrars försök att styra barns matpreferenser i vissa riktningar kan få precis motsatt effekt. De produkter som ransoneras framstår som mer begärliga och det samma gäller när godsaker ges som belöning. Dessutom gör regeln ”huvudrätten först, efterrätten sen” att den mat som måste ätas upp före belöningen blir mindre attraktiv (ibid.). Det är alltså broccolin och kåldolmarna som borde vara belöningen sedan barnet tvingat i sig glass med chokladsås. Ett försök att överbrygga det här problemet redovisas som en kuriositet i Kamratposten 1997. Här berättas att engelska forskare har uppfunnit brysselkål som smakar choklad och blomkål som smakar ost, allt för att få barnen att äta grönsaker (KP 10/97). Ett något mindre spektakulärt exempel på det givna antagandet att barn faller för allt sött är en av kokböckerna i KP:s kokbokstest 2001. Recepten är tänkta att användas av hela familjen och är tokroliga varianter av vanlig mat, där konceptet är att blanda huvudrätt och efterrätt: hallonpasta, lakritstorsk och panering gjord av cornflakes. De unga testarna föll dock inte för de här rätterna (KP 12/01).

När det goda sockret fick alltför stort utrymme övergick det gradvis i sin motsats, det onda sockret, det som inverkar menligt på välbefinnandet. Det onda sockret är ju det som måste hållas i schack och lösningen på problemet med övermättnad och vämjelse är således att någon aktör tar på sig uppgiften att begränsa och kontrollera. Men detta är inte något som nödvändigtvis måste utföras av människor. Exemplet visar att kroppen är en viktig aktör, som vid intagandet av alltför mycket ”slisk” vägrar att ta emot mer. Man kan också se att begränsningen utförs av sockret självt när det uppfyller och påverkar kroppen till den grad att det inte längre ryms i matsmältningssystemet utan måste drivas ut.

Kapitel 4 Avslutning

Socker är ett livsmedel som mer än många andra väcker känslor av olika slag. Den allra första föda vi intar i livet, modersmjölken, är söt och fet. Sötsaker är förknippade med fest och avkoppling. Tårtan på födelsedagen, pepparkakorna på julen och godisskålen på lördagskvällen är institutionaliserade sockerfenomen. Samtidigt är socker i högsta grad en vardaglig följeslagare och ingår i de livsmedel som vi konsumerar i våra dagliga måltider. Frukostflingor, fruktyoghurt, ketchup, färdiga såser, läsk, och smörgåspålugg innehåller ofta stora mängder socker. Socker påverkar kroppen på vissa sätt. Det ger snabb energi men medverkar också till ohälsa som karies, åderförkalkning och övervikt. I de Nordiska Näringsrekommendationerna 2004 konstateras att raffinerat socker, framför allt i flytande form, har visat sig ha negativ inverkan på hälsan genom sämre näringsintag, ökad vikt, högre blodtryck och skador på tänderna. Man rekommenderar därför ett restriktivt förhållningssätt till raffinerat socker, framför allt när det gäller barn och personer med lågt energiintag (ibid.) Vissa forskare hävdar t.o.m. att socker är en drog, jämförbar med andra beroendeframkallande medel (Ehdin 1999, Erlanson-Albertsson 2004). Socker tycks ha förmågan att aktivera och påverka inte bara kroppar utan också känslomässiga, sociala och kulturella processer.

I den här rapporten har jag därför försökt att sätta just sockret, och inte det sockerkonsumerande barnet, i fokus. Med utgångspunkt i de berättelser och den retorik som förmedlas i texter och bilder av olika slag har jag undersökt hur socker verkar inom aktörsnätverk som omfattar både mänskliga och icke-mänskliga aktanter. Det visade sig att socker ofta placeras i någon av huvudgrupperna ”det onda sockret” eller ”det goda sockret”. Genom översättningar definieras både sockret och sockerätarna på olika sätt, och skilda aktörer värvar allierade till sina respektive nätverk. Den dikotomi som utgörs av det onda och det goda sockret är inte på förhand given utan uppstår gång på gång i alla de händelser där socker agerar, vid vissa tider är den tydlig, vid andra tider nästan bortglömd och den förändrar utseende beroende på i vilken kontext den görs. Jag har försökt visa hur det sociala möjliggörs och stabiliseras med hjälp av tingen – som sockret och alla de produkter de ingår i – och av tekniker, organisering och strukturer.

Undersökningen omfattar tiden 1969 – 2005. Under den här perioden framställs socker genomgående som ohälsosamt, med undantag av några annonser där dess energigivande förmåga lyfts fram. Men under perioden sker också märkbara förskjutningar i sockrets roll och sockret befinner sig mer eller mindre i blickpunkten. Under 1970-talet lyftes framför allt sockrets skadeverkningar på tänderna fram. Det här var en tid när svenska barn hade ganska dålig tandhälsa, det bedrevs kampanjer för tandborstning och lördagsgodis, skolorna hade nyligen infört fluorsköljning, marknaden hade börjat saluföra fluortandkräm och riksdagen beslutade om fri tandvård till barn och ungdomar. Sockret framställs under denna tid genomgående som huvudfienden i Vi Föräldrar, medan kemikalier, t.ex. i form av konstgjorda sötningsmedel föredras. I Kamratposten är det tvärtom; här sägs inte mycket om socker under 1970-talet, men däremot är man kritisk till kemiska tillsatser.

En annan genomgående tendens i materialet är att barn och socker är en självklar kombination. Detta är tydligt i båda tidskrifterna, men kommer oftare till uttryck i Kamratposten, där recept, nyheter, tips och skämt ofta har bakverk och sötsaker som tema. Barn tycker om och är intresserade av sockerprodukter, det är utgångspunkten i båda tidskrifterna. I Vi Föräldrar framställs detta oftast som ett problem, men också som en möjlighet för föräldrar och barn att ha en trivsamt samvaro. Socker kan vara en central aktör i skapandet av det goda föräldraskap, som innebär att göra barnen glada och lyckliga och bejaka deras egen smak. Kombinationen barn och socker kan också vara ett problem i Kamratposten, både när det råder brist och överflöd på godis. I Kamratposten ingår, till skillnad från i Vi Föräldrar, det onda sockret även i allianser med marknadskrafterna. Dess hot är också mer diversifierat och riktar sig inte bara mot barnens tänder utan också mot deras plånböcker och mot ett jämlikt och rättvist samhälle. Det vanligaste synsättet i Kamratposten är dock att godis är ett givet inslag i barns liv och något som de har kompetens på.

Sockret är i båda tidskrifterna en kopplare av sociala relationer när föräldrar och barn fikar, bakar eller lördagsmyser tillsammans, eller när de bråkar med varandra i någon godisangelägenhet. I Kamratposten görs också denna koppling i ett vidare perspektiv – till människor i andra länder som inte lever i samma överflöd som svenska barn och inte har deras möjligheter att frossa, välja till och välja bort. De moraliska aspekterna av ätande ser också delvis olika ut i de båda tidskrifterna. I båda finns den moral som sätts av samvaron mellan föräldrar och barn – att föräldrarna ska laga mat som barnen tycker om, att de ska fostra dem att äta bra, men inte tjata och att barnen i sin tur ska vara nöjda med det de får och äta upp maten utan att klaga eller tjata. Ett globalt perspektiv och ett generationsperspektiv tillkommer i Kamratposten, där tonvikten ligger på rättigheter, barns och vuxnas lika rätt att välja vad de vill äta och alla människors lika rätt till välbefinnande.

I grova drag kan man säga att sockret är i centrum för kritik under perioderna 1969-1985 och 2001-2005. Däremellan är en period då socker, fett och kemiska tillsatser parallellt utsätts för kritik, men tonläget är inte särskilt högt. Det här är istället en tid då sockret ofta ingår i sammanhang av njutning och glad samvaro. Annonserna samverkar med den dominerande diskursen i varje period. Sockerprodukter på 1970- och början av 1980-talet har "låg sockerhalt" eller är "lättsockrade", när socker någon enstaka gång nämns under 1990-talet sägs det att produkten innehåller "rätt mängd socker" och att socker ger "energi" medan annonserna 2005 talar om "osockrat" och "utan tillsatt socker".

Det onda sockret är under hela perioden också – i form av en svart låda – delaktig i ett större nätverk, som kan kallas "ohälsosam föda och ohälsosamt ätande". Här samspelar det med andra snabba kolhydrater och fett, med småätande och mellanmål och med markerade tomrum för frukt och grönsaker. Socker och fett är ett radarpar som uppträder tillsammans och förstärker ohälsan, men som också tävlar om uppmärksamheten – ibland är det sockret, ibland fett, som lyfts fram som det största problemet. Under 1980-talet är kritiken mot fett som störst; här sägs bl.a. att fett i sig är ohälsosamt och att det anses vara en av de största orsakerna till cancer-, hjärt- och kärlsjukdomar. Dessutom sägs att många miljögifter anrikas i fett (VF 6/89). Socker och fett är ett radarpar också i det goda sockrets nätverk, där tårter, semlor, kakor och bullar cirkulerar.

1997 framstår som det år då sockret står på höjden av sin storhet. Det är detta år som Kellogg's annonserar om att deras sockerbeklädda flingor utgör en "sund frukost" som innehåller "rätt mängd socker". Det är detta år som de julstökande barnen i Vi Föräldrar "utan hämningar" tar kommandot och firar "orgier" med pepparkaksdeg, choklad och godis, och det är detta år som en artikel i Kamratposten tar avstånd från 1970-talets återhållsamma inställning till godis och slår fast att godis ska vara färgglatt, läckert och festligt och en insändare uppmanar andra att följa hans exempel att skolka och äta godis och chips hela dagen.

Men 2001 har något hänt i Vi Föräldrar. Nu nämns för första gången barnfetma som ett samhällsproblem. "Var fjärde svensk tioåring lider av fetma", säger barnläkaren Claude Marcus, som kommer att citeras flitigt i medierna under de år som följer. Sockret uppmärksammas igen: det visar sig att överviktiga barn dricker mer läsk än normalviktiga. Vi får också veta att socker gör barn aggressiva och okoncentrerade. 2005 har de nya insikterna lett till handling. Vi Föräldrar slår larm, barnmatsfabrikanterna utesluter socker i sina produkter och annonsörerna överträffar varandra i försäkringar om hur sockerfria just deras produkter är. Utvecklingen i Kamratposten under de här båda årgångarna ser dock annorlunda ut. Förutom en mild ifrågasättande insändare finns ingen kritik av socker. De matfrågor som engagerar känslorna 2001 är dels djurhållning och köttätande, dels åtstörningar och barns bekymmer om att väga för mycket eller för lite. 2005

informerar om att ”vuxna” vill stoppa godis och läsk i skolan, men den kritik som framförs av insändarna det här året är inte kritik mot sötsaker utan mot vuxnas beteende och beslut: att man tar bort söt mat från skolan, att det numera bara finns lättprodukter att köpa och att lärarna snaskar sötsaker medan barnen inte får äta godis i skolan.

En sammanfattande jämförelse mellan de båda tidskrifterna visar att översättningarna av socker skiljer sig åt mellan Kamratposten och Vi Föräldrar. Sockret i Vi Föräldrar är antingen utsatt för kontroll och begränsningar eller deltar i umgänge eller konflikter mellan föräldrar och barn. I Kamratposten agerar sockret i nätverk som handlar om njutning, övermättnad, sociala, privat- och samhällsekonomiska och globala aspekter. Gemensamt för dem båda och för hela den undersökta perioden är att barn och socker är kopplade till varandra och fortsätter att kopplas samman gång på gång i de processer där nätverken skapas och upprätthålls.

Referenser

- Akrich, Madeleine 2000. The description of technical objects. In: Bijker, Wiebe E. & Law, John (eds). *Shaping technology/building society: Studies in sociotechnical change*. Cambridge/London: The MIT Press.
- Alanen, Leena 2001. Childhood as a generational condition: children's daily lives in a central Finland town. In: Leena Alanen & Berry Mayall (eds). *Conceptualizing child-adult relations*. London and New York: Routledge/Falmer Press.
- Beck, Ulrich 1992. *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage.
- Berg, Christina 2002. *Influences on school-children's dietary selection: Focus on fat and fibre at breakfast*. Göteborg studies in Educational sciences 179.
- Brembeck, Helene 1992. *Efter Spock: Uppfostringsmönster idag*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Brembeck, Helene, 2004. Pinocchio meets Jafar: The wonders of Happy Meal toys. In: Brembeck, Johansson & Kampmann (eds). *Beyond the competent child. Exploring contemporary childhoods in the Nordic welfare societies*. København: Samfunnsforlaget.
- Brembeck, Helene, kommande. *To consume and be consumed. Birthday parties at McDonald's*.
- Callon, Michel 1999. Actor-network theory – the market test. In: John Law & John Hassard. *Actor Network. Theory and after*. Blackwell Publishers.
- Deiberg, Jonna, 2000. *Sig mig hvad du spiser*. Høst & Søn.
- Ehdin, Susanna 1999. *Den självläkande människan*. Stockholm: Forum.
- Ekström, Karin M 1999. Barns påverkan på föräldrar i ett engagemangskrävande konsumtionssamhälle. I: Ekström, Karin M & Forsberg, Håkan (red.) *Den flerdimensionella konsumenten – en antologi om svenska konsumenter*. Göteborg: Tre Böcker.
- Erlanson-Albertsson, Charlotte 2004. Socker ger övervikt. I: Johansson, Birgitta (red). *Forskare klarar myter om maten*. Formas Fokuserar. Folkhälsan i Västra Götaland 2002. www.vgregion.se
- Frost Andersen, Lene, Øverby, Nina & Lillegaard, Inger Therese L. 2003: Er det forskjell på hva barn spiser på hverdager og i helgen? I *Barn 2-3 2003*. Norsk senter for barneforskning.

- Giddens, Anthony 1999. *Modernitet och självidentitet: Självet och sambället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos.
- Haudrup Christensen, Pia 2003. Børn, mad og daglige rutiner. I *Barn 2-3 2003*. Norsk senter for barneforskning.
- Hillén, Sandra 2005. *Maten och skolan: Ett hållbart tänkande*. Göteborg: Centrum för konsumentvetenskap. www.cfk.gu.se
- James, Allison & Prout, Alan (eds) 1997. *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood*. London/Bristol: The Falmer Press.
- Janson, Annika 2004. Från söndagsmiddag till torsdagsmys. I: Johansson, Birgitta (red). *Forskare klargör myter om maten*. Formas Fokuserar.
- Johansson, Barbro 2004. Consumption and ethics in a Swedish magazine. In: Brembeck, Helene, Johansson, Barbro & Kampmann, Jan. *Beyond the competent child*. København: Roskilde Universitetsforlag/Samfunnslitteratur.
- Johansson, Barbro 2005a. *Brokiga bilder av barns konsumtion: Hur barn och konsumtion framställs i några svenska medier*. Göteborg: Centrum för konsumentvetenskap. www.cfk.gu.se
- Johansson, Barbro 2005b. *Barn i konsumtionssambället*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
- Latour, Bruno 1998. *Artefaktens återkomst: Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Göteborg: Nerenius & Santérus förlag.
- Latour, Bruno 1999. *Pandora's hope: Essays on the reality of science studies*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 2000a. Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts. In: Bijker, Wiebe E. & Law, John (eds). *Shaping Technology/ Building Society: Studies in Sociotechnical Change*. Cambridge/London: The MIT Press.
- Latour, Bruno 2000b. "The Berlin key or how to do words with things". In: P.M. Graves-Brown (ed.) *Matter, Materiality and Modern Culture*. London: Routledge.
- Lindberg, Kajsa 2002. *Kopplandets kraft: Om organisering mellan organisationer*. Göteborg: Bokförlaget BAS.

Livsmedelsverket 2005. *Svenska näringsrekommendationer 2005*. www.slv.se

Michael, Mike 2000. *Reconnecting culture, technology and nature: From society to heterogeneity*. London and New York: Routledge. Nordic Nutrition Recommendation. (4:e upplagan). Nord 2004:13. Förlaget Norden.

Nordström, Ingrid 2003. Tack för maten. Hur barn lär sig måltidskultur. I: *Barn 2-3 2003*. Norsk senter for barneforskning.

Palojoki, Päivi 2003. Food, learning and children – crossing the boundaries between school and home. I: *Barn 2-3 2003*. Norsk senter for barneforskning.

Qvortrup, Jens 1987. *The sociology of childhood*. Barndomsprojektet 2/87. University centre of South Jutland.

Rönneberg, Margareta 1998. *Moralbilder: om medietik, våld och debattporr*. Uppsala: Filmförlaget.

Sandberg, Helena 2004. *Medier och fetma: en analys av vikt*. Lund Studies in Media and Communication 8.

Shanahan, Helena & Pipping Ekström, Marianne 1999. Ekologisk mat i hushållens vardag. I: Ekström, Karin M & Forsberg, Håkan (red.) *Den flerdimensionella konsumenten – en antologi om svenska konsumenter*. Göteborg: Tre Böcker. Socialstyrelsens folkhälso-rapport 2001 www.sos.se

Stalder, Felix 1997. *Actor-Network-Theory and Communication Networks: Toward Convergence*. <http://felix.openflows.org>

Östberg, Jacob 2004. Food consumption in risk society. In: Hjalmskog, Karin & Åberg, Helena (eds). *Learn for life. Consumers and society in dialogue. A conference report*. Swedish Committee for Home Economics.

